

CHMURA

Wstęp. Eksplikacja: Nazwa i jej synonimy. Rodzaje chmur. Kompleksy i kolekcje. Opozycje. Pochodzenie. Transformacje. Władza nad chmurami. Wygląd, właściwości. Zawartość. Waga. Znaczenie dla człowieka. Ilość. Czynności, procesy, stany. Działania sprawcze. Chmury jako niebieskie pojazdy. Obiekt działań. Adresat. Lokalizacja, lokalizator. Czas. Przepowiednie. Zalecenia i zakazy. Ekwiwalencje. Symbolika.

Dokumentacja: Zagadki. Tajne formuły-sygnały. Przysłowia. Przepowiednie. Zamówienia. Modlitwy. Pieśni adwentowe. Kolędy i pastorałki. Pieśni wielkopostne. Pieśni i wiersze żniwne i dożynkowe. Pieśni weselne. Pieśni pogrzebowe. Pieśni zalotne i miłosne. Pieśni sieroce. Pieśni żołnierskie i powstańcze. Pieśni religijne. Pieśni więzienne. Pieśni dziadowskie. Rymowana gadka. Podania i legendy. Bajki i baśnie. Opowieści wierzeniowe i wspomnieniowe. Anegdoty. Relacje potoczne i zapisy wierzeń. Opisy praktyk. Pisana poezja chłopska. **Bibliografia.**

W ludowej wizji świata chmury współtworzą obraz widzialnego nieba wraz ze słońcem, księżycem i gwiazdami. Wedle wierzeń chmury tworzą się z wody morskiej, mgły, także z dymu. Wodę w chmury z rzek i stawów przenosi tęcza. Chmury deszczowe porównywano do płodnej kobiety, do krowy dającej mleko, także do pokarmu; wiązano z płodnością i urodzajem. Wierzono, że kierują nimi demony zwane *planetnikami*, *chmurnikami*, *ciągnijchmurami*, przeciągając je z jednego miejsca na drugie; uwalniając z nich deszcz, grad, śnieg, a po deszczu napełniając znów wodą, zwykle za pośrednictwem tęczy. Możliwość kierowania chmurami przypisywano niektórym ludziom – *człowiekowi światowemu*, *wróżom*, czarownicom, którzy mieli mieć zdolność odwracania chmur albo sprowadzania ich w czasie suszy. W wierzeniach i bajkach chmury pełnią funkcję powietrznych pojazdów. Zawieszone pomiędzy ziemią i niebem są miejscem objawienia się Boga, Matki Boskiej i świętych. Są także symbolem marzycielstwa. Chmury szare i ciemne, zasłaniające światło słońca i księżyca, symbolizują smutek, przygnębienie, niezadowolone, ciężki los, pospolitość, a chmury jasne i małe – coś dobrego.

W zapisach najstarszych mitów i wierzeń chmura występuje zwykle zamiennie z obłokiem jako miejsce przebywania i objawienia się Boga – zakrywając promienie światłości niebieskiej i zarazem nasycając się nią Lur Słow 141. Z uwagi na ruch po niebie wyobrażana jako pojazd bogów De Vries Dic 102, Herd Lek 23, kojarzona z kobietą i płodnością, bo przynosi deszcz De Vries Dic 102–103, Cir Sym 96, Herd Lek 23, Chev Dic 3/285.

W starożytnych Chinach chmury traktowano jako symbol szczęścia i pokoju. Duchową drogę mędrców porównywano do chmury, która rozplywa się na niebie Chev Dic 3/285, Herd Lek 23.

W islamie chmury są symbolem niezbadanej istoty *Allaha* Herd Lek 23, Bied Lex 52. W Koranie pojawia się on w cieniu chmury Chev Dic 3/284.

W mitologii indyjskiej *Pardżanji* (chmura deszczowa) wyobrażana była jako wymię krowy, ceber, beczka lub skóra pełna wody. Jeżeli nie spuszczała deszczu mówiono, że jest bezpłodną krową Jak Ind 45. Z *Rudry* (uosobienie burzy) i chmury – krowy *Pryśni* (plamistej,

pstrej) zrodzili się *Marutowie*, czyli chmury miotające błyskawice i pioruny, zasłaniające oko słońca Jak Ind 43, zob. też Jurewicz 2001, s. 231.

W fińskim eposie *Kalevala* chmura pojawia się w opisie stworzenia świata – pierwotna bogini unosi się *nad płodnymi chmurami* Kalevala 1, 117; życie pragnie *wynurzyć się z chmur* Kalevala 1, 123. Bóg nieba włada obłokami i *ostrogą gromu budzi je* do dawania deszczu Kalevala 2, 316–321. Chmury dające deszcz podobne są do panien dających mleko z piersi Kalevala 9, 47–61. Chmury są pojazdem – łodzią bogów Kalevala 9, 397; Kalevala 12, 506–508.

W mitologii greckiej bogowie ukrywają się w chmurach Grav Mit 155, 221, 288. Spowijają w chmurę tych, których chcą ocalić przed wrogiem, zasłaniając ich i jednocześnie unosząc do góry Grav Mit 365. Chmura (dająca deszcz) wiązana jest z kobietą – *Zeus* ulepił chmurę na kształt swojej żony *Hery*, a *Iksjon* współżył z nią. Owa *Hera*, zwana *Nefeie* ‘chmura’, pomogła później swoim synom spuszczając podczas ich walki z *Heraklesem* ulewny deszcz Grav Mit 186, 404.

W tradycji judaistycznej Bóg wydaje rozkazy chmurom Ps 78,23, wypuszcza z nich życiodajny deszcz Ps 78,23–24, por. Iz 5,6. Chmura (obłok) oznacza dobroczynną bliskość Boga Duf STB 589. Gęsty obłok okrywał górę, gdy *Jahwe* zstępował z nieba w postaci ognia Wj 19,16; 24,16. Dostępny i równocześnie nieprzenikniony obłok pozwala dotrzeć Boga bez oglądania go twarzą w twarz, co równałoby się śmierci Duf STB 590. Osłaniając chwałę Bożą, równocześnie objawia ją: *ukazała się im w obłoku chwała Pana* Wj 16,10. *Lekkie obłoki* są powozem Pana Iz 19,1, Ps 104,3. Bezkształtne i niespokojne obłoki/chmury symbolizują nietrwałość i przemijanie wszystkiego, co ziemskie Hi 7,9; Oz 6,4; Bóg ludzkie grzechy *usuwa jak chmurę, wykroczenia jak obłok* Iz 44,22. Chmury chronią przed upałem dając cień Mdr 19,7. Są osłoną przed nieprzyjaciółmi Wj 14,19–20. Dobroczynne chmury deszczowe w czasie posuchy to obraz miłosierdzia Boga Syr 35,24, z drugiej strony dzień gniewu Pańskiego będzie *dnem ciemności i mroku, dnem chmury i burzy* Sof 1,15, zob. Duf STB 589–590, For Sym 105–106, Lur Słow 141.

Według chrześcijan w chwili przemienienia Jezusa obłok jest wyrazem obecności Boga i oznacza chwałę jego syna Mt 17,5–6; zakrywa Jezusa przed oczami uczniów, dając do zrozumienia, że jego mieszkanie jest w niebie Duf STB 591; okrywa nie tylko Jezusa, ale też jego uczniów, łącząc niebo z ziemią Duf STB 591. Po obietnicy zesłania Ducha Świętego Jezus na oczach wybranych uczniów został uniesiony w górę i *obłok zabrał go im sprzed oczu* Dz 1, 9, zob. Duf STB 590, For Sym 105–106, Lur Słow 141. Jezus przy końcu świata przyjdzie *na obłokach niebieskich z wielką mocą i chwałą* Mt 24,30, Mk 13,26; podczas sądu ostatecznego zasiądzie *na białym obłoku* Ap 14,14.

Dawni Słowianie wyobrażali sobie chmury jako stada krów i byków lub owiec, które są prowadzone po niebie przez demony Slav Mif 2/468. Jako zawierające deszcz kojarzone były z kobietą, wodą i z płodnością Szyj RS 61–62. W rekonstrukcjach mitu o pojedynku kosmogonicznym uwięzione przez *Welesa* wody, upostaciowione jako bydło, chmury, kobiety, są uwalniane przez *Peruna*, aby przywrócić światu ład i zapewnić życie Szyj RS 61–62. Chmurną pogodę uważano za sprzyjającą zasiewom i przyszłemu urodzajowi. Wiercono, że w chmurach znajdują się dusze niechrzczonych dzieci, pokutników, przodków lub dusze żywych; a także groźne potwory, smoki, niosące deszcze, grady i zniszczenie Mosz Kul 2/469, 490, 659, Giey Mit 232, 233, Slav Mif 2/469. Władzę nad chmurami przypisywano demonom powietrznym – *chmurnikom*, *obłocznikom*, *planetnikom* Giey Mit 232, Szyj RS 66, Slav Mif 2/468, 469, *wiłom* Mosz Kul 2/648, 693, *topielcom* Slav Mif 2/468, u Słowian południowych *zduhaczom* Mosz Kul 2/653–657, Slav Mif 2/469, oraz świętym Slav Mif 2/468. Wiercono, że chmury powstają z pary lub dymu, wychodzą z morza, a wodę do chmur dostarcza tęcza lub demony Slav Mif 2/469. Ciężkie, czarne chmury budziły obawę i odganiało je Mosz Kul 2/272, 274, 314, Slav Mif 2/469, a białe obłoki otaczano swego rodzaju czcią. W tradycji ukraińskiej czarna chmura to coś

złego, złowieszczego, wrogie wojsko. Na Ukrainie wierzono, że *czorty w pekli ljuł'ki kuryły i z toho postały chmary* i że w chmurach żyją złe siły. Uważano też, że chmura ma moc zapładniającą; łączona była z Królestwem Niebieskim, w ukraińskiej poezji na chmurach objawia się Bóg. Z chmur przepowiadano pogodę, zwłaszcza deszcz Żajw Ukr 619–620.

* * *

■ Nazwa *chmura*, w wariantach gwarowych *chmara* SGP PAN 3/589, Kup Met 16 jest etymologicznie spokrewniona z wyrazami oznaczającymi coś ciemnego i nieklawrowego: ukr. *smuryj* ‘ciemnoszary, ciemnobraunatny’, ‘ponury, mętny’ Sł SE 1/71, Mel ES 5/331, fiń. *hämärä* ‘ciemny, zmierzch’ Vas ES 4/249, grec. *hamayros* ‘przyćmiony, błady, ciemny’ Bor SE 63, podob. Mel ES 5/331 i wskazuje na ciemną barwę chmury, odróżniając ją od jasnego nieba. W znaczeniach wtórnych, w derywatach i frazeologizmach utrwalaony jest związek z deszczem i niepogodą: pol. gwar. *chmura* to także ‘przelotny deszcz’ SGP PAN 3/592, *chmurawa* ‘zasępienie powietrza’ Karł SJP; *pod chmurami* ‘niepogoda’ SGP PAN 3/592. Gwar. *chmura* w znaczeniu ‘szron na murze’ SGP PAN 3/592 zaświadcza postrzeganie podobieństwa wyglądu chmury do szronu – szarobiałej barwy i puszystości. Zgrubienia: *chmurzysko*, *chmursko*, *chmurzyszcze* i zdrobnienia: *chmurka*, *chmurzyczka* SGP PAN 3/594, *chmureczka* 19B, *chmureńka*, *chmur-rejka* 19A łączą informację o wielkości/małości z wartościowaniem, odpowiednio: negatywnym (zgrubienia), które przeważa, lub pozytywnym (zdrobnienia).

Synonimem *chmury* jest *obłok*: “*Obłoki, chmury to jedno* Kup Met 17; *wszystkie chmary obłokami nazywajo* Kup Met 17; *te chmury to obłoki były* TN Krasieczyn 1985, jednak zwykle myśli się i mówi o obłoku jako o rodzaju Ch. →obłok. O Ch. deszczowej, gradowej, śniegowej mówi się *planeta* K 21 Rad 145, K 8 Krak 316. Nazwa, pochodzi od grec. *planetes* ‘błądzący, wędrujący’ wywodzonego z grec. *planāsthai* ‘włóczyć się, błąkać się, wędrować’ Mel ES 4/425, Bań ES 2/597, Kemp SInd 342 i wskazuje na ruch ciał niebieskich po niebie. *Planetami* w dawnej polszczyźnie zwano zarówno chmury, jak też słońce i księżyc Karł SJP. Sporadycznie Ch. to *dymy* MAAE 1907/198, *komine* Sych SGKasz 2/194, *kominki* Kup Met 18; *tumany* Kup Met 21.

⚡ Ch. dzieli się na podstawie wielu kryteriów; najbardziej charakterystyczne kryteria i odpowiadające im nazwy to:

(a) Ze względu na opady i zapowiadane lub towarzyszące zjawiska: →*chmura deszczowa*; →*chmura gradowa*; →*chmura burzowa*; a także: *chmura śniegowa* 65G, *śnieżna chmura* Pol Rud 98, *chmura ze śniegiem* SOWM 1/293, *śniegawica* Karł SGP 5/354, *walna chmura* SGP PAN 3/592; *chmura wiatrowa* Kup Met 18, także *wietrzna chmura* SGP PAN 3/592, *planety wiatrowe* Kup Met 18, *wiatraki* Sych SGKasz 6/124, *wiatrówki* Kup Met 18, *szur* ‘silny wiatr’, ‘chmura zapowiadająca silny wiatr’ Sych SGKasz 5/308; *chmura pogodna* SGP PAN 3/592, *pogodowa* Kup Met 18, inaczej też *chmura słońcowa* Kup Met 18, *chmury spacerne* Kup Met 18.

(b) Ze względu na barwę: białe Ch. to *drogi mleczne* SGP PAN 6/315, *kwaśne mleko* Kup Met 18, *siadłe mleko* Kup Met 18, *białe falki* Kup Met 18, *pomgłówki białiste* Kup Met 18; ciemna Ch. to *czerniawa*, *mrokiewiczka* 30D, *ćma*, →*chmura deszczowa*; czerwone, różowe, żółte od słońca: *ogniste chmurę* Sych SGKasz 3/302, *zapéry*

Wiśła 1890/873, Ziemia 1910/534, *słonecznica* ‘prześwietlana rankiem promieniami słońca’ K 48 Ta-Rz 329, 259 lub ‘czerwona przy zachodzie słońca’ ZWAK 1889/160.

(c) Ze względu na strukturę i kształt: *chmury jarzębate* SGP PAN 3/592, Kup Met 18, *jarząbki* Kup Met 18, *jesiotry* Kup Met 18 od pstrego koloru ptaka i ryby; *chmury pasiaste* Kup Met 19, *paździerzaste* TN Krasieczyn 1985, *podarte* Nec Pur 91, *ciągłe* TN Korytniki 1985, *nitkowate* Karł SJP, *zasłonowe* Karł SJP, *kłębiaste* SGP PAN 3/592, Kup Met 18, *kołtuniaste* SGP PAN 3/592, *głowiaste* TN Korytniki 1985; *powłosówka* od *włosów* Sych SGKasz 4/151, *radlonka* Karł SGP 5/4 od *radła* (bo przypomina zaorane pole), *bałwan* SGP PAN 1/334, SGŚ Wyd 1/133, *baran* SGP PAN 1/373, Kup Met 18, *baranki*, *owieczki* → *obłok*, *psę* [psy] Sych SGKasz 4/263, *kocie tby* Kup Met 21, *byki* Sych SGKasz 1/39, *kałdunki* od *kałdun* ‘brzuch’ Kup Met 18, *muce* Sych SGKasz 3/133 od *muca* ‘czapka futrzana’; *welony* Kup Met 18, *kłęby* Kup Met 18, *pacześnina*, *pacześne niebo* od *paczesie* ‘kłęby włókna lnianego lub konopnego’ Kup Met 19, *koscołë* Sych SGKasz 2/213, *kościół na niebie* Kup Met 21, → *chmura deszczowa*.

(d) Ze względu na rozmiar: duże – *płathta* Sych SGKasz 4/85, *wataha* Kup Met 21 (por. nazwy odsyłające do wilka, → *chmura deszczowa*), *wielka obłoka* Kup Met 19, *kopy* Kup Met 21; długie: *mietły* Kup Met 21; małe – *pieski* Sych SGKasz 4/263, *tuski* Sych SGKasz 5/413 od *tusk* ‘piesek’, *rybne chmury* SGP PAN 3/592, podob. *rybie tuski* LL 1963/2–3/96, *zajce* [= *zające*] Sych SGKasz 6/173, *sziszczemurë* od *sziszczemura* ‘zboże’ Sych SGKasz 5/257 (por. *szęszenie* ‘łaty śniegu, słomy’ BorPop SEK 5/83), *roztrząśte sano* Sych SGKasz 5/15, *niebo groszkowe* Kup Met 18, *ostowi drëk* (wschodni druk) Sych SGKasz 1/238; → *obłok*.

✚ Ch. współwystępuje z wiatrem, który z nią walczy, kto kogo powali 52, *obraca* nią, *rzuca*, *bije* 42; z opadami, które zapowiada i przynosi, zwłaszcza z deszczem 8, 11, 12, 30, → *chmura deszczowa*, *gradem*: *chmura gradowa*, także ze śniegiem; piorunem, gromem, grzmotem, błyskawicą → *chmura burzowa*.

Ch. i słońce, księżyc, gwiazdy są na niebie Niew Lud 142. W pieśni wojennej *miesiąć* [księżyc] będzie ojcem żołnierza, *słońce* – matką, *jasne gwiazdy* – braćmi, *jasne chmury* – siostrami K 18 Kiel 182. W pieśni weselnej: *panna młoda między babami jak słońce między chmurami* 28. W bajce słońce jeździ po niebie po wozem zaprzężonym w chmury 49A, czarownica lata na ożogu gnana *chmurami i wiatrami* 49B.

↔ Ch. jest przeciwstawiana słońcu, na zasadzie ciemny : jasny 41, 73, podob. 6B: *jasne mamy dni i mamy chmurne dni* Etnl 1990 Mat 174. W pieśniach zachmurzenie [= nieszczęście/koniec miłości] przeciwstawiane jest pogodzie 25, świtanu, rozpogodzeniu [= szczęściu/szczęśliwej miłości] 33, 36; w przemowie weselnej: *nie zawdy [nowożeńcom] będzie słoneczko świeciło. Przyjdą burze i pochmurne dni* Kur Opol 99; w pieśni o smutnym losie: *przeminą chmury, słonko nam zaświeci* Stoin Żyw 123.

W relacjach potocznych Ch. wchodzi w opozycję z *obłokiem/obłoką*, na zasadzie ruchomy : nieruchomy: *obłok stoi, a chmura to chodzi w te strone, to w te strone* Kup Pol 15; *obłoki, te co stoją na niebie, a chmury – te co chodzą* SGP PAN 3/592 → *obłoka*.

✕ (a) Sądzi się, że Ch. i deszcz powstają z wody, którą Bóg zabrał do nieba na początku świata 54, że Ch. powstają z pary wodnej wychodzącej z morza Peł

Dem 60, Kul Rop 296, Sych SG Kasz 3/116, także z dymu MAAE 1900/116, Peł Dem 60, por. Kup Met 18, który unosząc się w górę przemienia się w mgłę Święt Nadr 511.

Według opowieści wierzeniowych Ch. robią *planetnicy*, gromadząc mgłę 65, *ładując* w nie wodę z mórz 65G lub wyciągając je z bagien 62; *olbrzymi* bądź *czarty*, *czarownice* robią z mgieł *kądzień*, którą *przędą* niewiasty przez wodników *topione*; z nici tych robią *plachty* i napełnione wodą ciągną po niebie jako chmury Wisła 1896/57. Gdy chmury na górach zbierały się na deszcz, mówiono *na Łysicy piwo robią* NKPP Łysa Góra 6, w podobny sposób wyrażano się o →mgłę.

(b) Padanie deszczu, gradu, śniegu tłumaczono tym, że *planetnicy* nie mogą udźwignąć chmury, wypuszczają z niej deszcz, śnieg lub grad Udz Krak 94, →chmura deszczowa, →deszcz.

● W opowieści wierzeniowej Ch., pokrywająca całe niebo przemienia się w ogromnego czarnego człowieka, a następnie staje się długim, kosmatym węzłem K 73 Krak 2/388. Wedle przekonań Ch., która spada z nieba, zamienia się w wodę, a ta pomieszana z mąką tuczy wieprze Wisła 1896/137. W legendzie w czarną, gęstą Ch. zamienia się *zasłona*, którą rzuciła św. Kinga, uciekając przed Tatarami 43.

■ Władzę nad Ch. przypisuje się Bogu 27, 72, LL 1959/3–4/78, Krzyż WiM 1/166, Dwor Maz 106, Kul Rop 296 oraz świętym: św. Eliaszowi Etnl 1989 Biłg 122, PSL 1993/3–4/119, św. Stanisławowi 44, św. Jakubowi 13B.

Dawniej władzę nad Ch. – zwłaszcza deszczowymi, burzowymi i gradowymi – przypisywano *demonom*: *planetnikom* 61, 62, 65, *chmurnikom* SGP PAN 3/593; *ciągnięchmurom* Karł SGP 1/189, *bamburnikom* SGP PAN 1/338 (gwar. *bamburzyć się* ‘chmurzyć się’ SGP PAN 1/338), którzy jak sądzono: a) *przeciągają*, *prowadzą*, *ciągną* Ch. (*planety*) na powrozach, sznurach, łańcuchach, korzystając niekiedy z pomocy ludzi 56B; wiatru K 7 Krak 34; b) kierują Ch. 65C, podob. 56B, i potrafią przygnać i odegnąć Ch., czasem rywalizują między sobą, kto silniejszy MAAE 1908/129. *Wozić/ciągnąć* Ch. miały *planetnikom* pomagać *smoki* 65D. W Wielkopolsce wierzono, że ciemnymi chmurami kierują *planetnicy*, a białymi – *planetnice* Kul Wiel 3/518. Wedle wierzeń kaszubskich *stolemi* (olbrzymi), zrywają chmury z nieba i ciskają na pola Sych SGKasz 5/165.

Władzę nad Ch. przypisywano także *duchowi wiatru* Dek Sier 87, *majtkom powietrznym* Peł Dem 61, *wiłom* K 20 Rad 262, *czarownicom* 74, Kul Wiel 3/519.

☉ Ch. wyobrażano sobie jako coś w rodzaju ruchomej pokrywy o nieregularnie rozmieszczonych dziurach, przez które pada deszcz Kul Wiel 3/519; metaforycznie jako *plaszcz*, w który obleka się niebo Sych SGKasz 4/86; por. o niebie: *oblekać się*, *zawlec się chmurami* S SFr. Ze względu na wygląd i możliwość opadania deszczem Ch. porównywana jest do kobiety; krowy 45, por. fraz. *stado chmur* Etnl 1990 Mat 179. Jest wyobrażana jako *baranek* 3, *owca* oraz *wilk*, *pies*, →*obłok*; rzadziej też jako inne zwierzęta, zob. rodzaje chmur. Porównuje się ją do pokarmu: *galarety*, *kisielu* 68; w formule niemożliwości: *zjesz chmurę*, *chłopak*, *niżej mnie okpisz* K 1 Pieś 427, por. *mlodźić się* ‘fermentować, burzyć się o cieście’ oraz ‘chmurzyć się’ Kup Met 23. Uważa się, że drobne Ch. na niebie wyglądają jak zboże, siano na polu, zaorane pole, nazywa się je *sziszczemurę*

od sziszcemura ‘zboże’ Sych SGKasz 5/257; *roztrzęsłe sano* Sych SGKasz 5/15; *małe chmurczki wyglądają jak skiiby na świeżo oranym polu* SGP PAN 3/593; por. nazwę długich i wąskich pasemek Ch. *radlonka* od *radło* Karł SGP 5/4. Ch. jest porównywana do góry – w zagadce: *jakich gór najwięcej na świecie?* {Chmur} 4. *Łysico, Łysico, moja złoto goro, co porze* [por-zie = spojrzę] *na ciebie, to myślę ze chmura* LL 1957/2/22.

Barwa. Ch. mogą być *szare* InSJP Bań, Or L 1929/5, *siwe* 26, 30D, *sine* Czap Mat 75, *bure* SGP PAN 3/592, *popielate* TN Krasieczyn 1985; *ciemne* i *czarne* zwiastują deszcz, grad, burzę, por. fraz. coś jest ciemne jak gradowa chmura NKPP chmura 3, podob. SSFraz; coś jest czarne jak gradowa chmura NKPP czarny 5. Na Mazowszu uważano, że Ch. są *ciemne z daleka, z bliska mają być przeźroczyste jak galareta* 68. Ch. bywają także pstre, czerwone, różowe (zob. rodzaje chmur) oraz *modre* 30D, *niebieskie* 46, *morskie* Etnl 1989 Biłg 128; *granatowe* SJP Dor. Ch. *biała i jasna* to →obłok.

Rozmiar. Ch. określa się zwykle jako *wielkie* 23b, por. 8, 10, *ogromne* 44, *kopiaste* 60, zestawia się je z górą 4; *zwały chmur* USJP Dub. W pieśniach żniwnych *snopki (półkopki), jak chmury* K 20 Rad 127; *fury zboża są jak chmury* K 5 Krak 236; Wielkość Ch. kojarzono z obfitością deszczu 14. Bywają też *małe chmurki* 8B, 10. Czarna Ch. jest zwykle duża, *biała* mała 24; zob. też rodzaje chmur.

Ze względu na strukturę i kształt mogą być *gęste* 13A, SOWM 1/293, *grube* Kup Met 19, *kowadłowe* Nec Pur 152, *kłębiaste, pasiaste* i in., zob. rodzaje chmur.

● Zawartość. Ch. są wypełnione wodą (deszczem), śniegiem lub gradem; podczas opadu *wylatuje z nich to, co one w sobie zawierają* 65H; stają się puste i muszą zostać napełnione; zob. obiekt działań. W pieśni metaforycznie *chmurka pochłania w siebie łezki płaczącej dziewczyny* Kam Pom 125.

○ Waga. Ch. zwykle sprawiają wrażenie *ciężkich* 33D, S SFr, Gaj Rozw 136, Peł Dem 61; *ołowianych* s SFr, zwłaszcza te zawierające opady. Wedle wierzeń z krakowskiego Ch. stają się ciężkie, stawiają opór „słyszac” dźwięk dzwonów mających je odpędzić K 7 Krak 50; zob. obiekt działań.

● Ch. podczas pogody uważane są za *łagodne* Kup Met 17. Ch., z której pada oczekiwany deszcz, wartościowana jest pozytywnie; Ch. niosące niebezpieczne lub niechciane opady uważa się za *groźne* s SFr, *straszne* 50, *szkodliwe* 20; w przepowiedniach Ch. są zapowiedzią chorób; zob. przepowiednie.

♣ Ch. jest dużo, por. *stado chmur* Etnl 1990 Mat 179; mówi się o nich zwykle w liczbie mnogiej. *Chmura, chmara* to metaforycznie ‘wielka ilość lub liczba czegoś’ USJP Dub, SGP PAN 3/592. W zamówieniach choroby wypędza się *za siedem gór; za siedem mórz, za siedem chmur* 16 – siedem w tym kontekście oznacza ogólnie mnogość.

■ Ch. są w nieustannym ruchu; podkreśla się zmienność i kierunkowość: *nadciąga* 22B, *ciągnie* 30D, *nachodzi* 69Ab, *następuje* 30A, *wstaje* 32, *wychodzi* 22A, B, 30E, *wyłazi* SGP PAN 7/143, *wleczę się* Sych SGKasz 2/224, *idzie* 11, 22A, 30A, *chodzi* 1, *przechodzi* s SFr, *pędzi* s SFr. Ruch Ch. jest *płynny*: *płyną górą chmury* Płat Krak 246, *chmurka płynie po niebie* Kam Pom 125, *leci* TN Krasieczyn 1985, *lata* 2A, *fruwa* 1 lub *stoi* 32.

O zachmurzeniu: *chmury się gromadzą* s SFr, *zwierają się* SWJP Dun; *kłębią się* USJP Dub, zwykle bezosobowo (w formie zdań bezpodmiotowych): *chmurzy się, zachmu-*

rza się, obchmurza się, ochmurza się, pochmurza się, schmurza się Kup Met 22; *zaciąga się* Kup Met 23; *zabiega się* Sych SGKasz 1/106.

Ch. *rozchodzą się* s SFr, *odchodzą* SWJP Dun, *rozchmurza się*. Osobne czynności przypisuje się →chmurze deszczowej i →chmurze burzowej.

□ Ch. *zasłaniają słońce* s SFr i powodują ciemność 32, por. *chmur zasłony* Bart Lub 226. Zasłaniając światło, Ch. sprawiają, że dzień staje się *osowiały, posępny, smutny, ponury* Kup Met 24, *komudny* od *mudzić* ‘zwlekać, przykrzyć’ Kup Met 25.

Wierzono, że Ch. może porwać kogoś do góry Święt Nadr 513, zwłaszcza człowieka urodzonego *pod planetą* Karł SGP 4/133, MAAE 1903/249 i uczynić go *planetnikiem* 56A, Peł Dem 66.

Wedle przepowiedni o końcu świata wszystko zostanie zniszczone przez *ogni-stą planetę* [chmurę] Karł SGP 4/133; obawiano się, że *chmura się kiedyś opuści i nas przyniesie, jak tam* [w kosmosie] *co naruszą* [astronauty] Niew Lud 141. Wedle pieśni dziadowskich przy końcu świata Ch. zasłonią słońce, zakryją niebo i *wyleją gwałtowne/krwawe deszcze* 41.

Grzmoty, pioruny, burzę, wiatr tłumaczono jako efekt *pocierania/ocierania/uderzania się* chmur 63, Kul Rop 296.

● W wierzeniach i bajkach Ch. pełnią funkcję *pojazdu* 56A, 58A, B, 66B – planetnicy jeżdżą w Ch. 65C, na Ch. podróżują święci ZWAK 1890/190; na Ch. *sołtys* dostaje się do nieba 51; za pomocą Ch. *kania* unosi porwane dzieci w górę Kul Wiel 3/441, K 42 Maz 343. Ch. – pojazd wyobrażana jest jako *koń*: w bajce słońce jeździ po niebie wozem zaprzężonym w Ch. 49A, w wierszu mowa o trzaskaniu biczem błyskawicy i popędzaniu Ch. piorunami 72; jako *wóz*: wedle wierzenia tęcza to dyszel, za pomocą którego dusze topielców ciągną Ch. Kul Wiel 3/519; w tajnej mowie kochanków Ch. i fura (wóz) funkcjonują zamiennie 5; *fury zboża chodzą jak chmury po niebie* ŁSE 1962/159; jako *łódź*: w pieśniach Ch. *płyną po niebie* Kam Pom 125, *płyną* Płat Krak 246. Wyobrażano sobie, że Ch. naładowane deszczem niby tratwy płyną po niebie; *planetnicy* kierują nimi jak łodziami i mają swój język podobny do języka *flisaków* Kul Wiel 3/518.

◆ Ch. jest obiektem działań wiatru, który *pędzi, goni stado chmur* Etnl 1990 Mat 179, *bije* Ch., *rzuca* w morze 42; potrafi ją *rozegnać* Kap Baj 96; *rozpędzić* s SFr; *zmieść* 74.

Wedle wierzeń deszcz powstaje wtedy, gdy *planetnicy* dziurawią Ch. – wtedy otworami spływa woda, którą wiatr rozdrabnia na krople 65, albo gdy *planetnicy* zmęczą się dźwiganiem Ch., upuszczają ją Peł Dem 60. Nieudane manewry planetników, kierujących chmurami kończą się *rzęsytm* deszczem, *oberwaniem chmury* Kul Wiel 3/518, podob. Święt Nadr 516, Nitsch Tek 176.

W polskiej tradycji ludowej, wyrosłej w klimacie obfitującym w dość częste deszcze, znane były liczne wierzenia i praktyki *odwracania* chmur deszczowych, burzowych i gradowych. Aby je *rozgonić* dzwoniło: poświęconymi dzwonekami, dzwonem kościelnym/cerkiewnym, *dzwonkiem loretańskim* 69A, podob. 65F; wyrzucano na dwór: łopaty od chleba, przedmioty ze srebra 69B; machano w stronę chmur: laską, sierpem lub kosą, kijem, którym rozdzielono żabę od zjadającego ją węża, kapeluszem 69C; palono święcone zioła – *rozchodnik*, aby chmury

się *rozeszły*, *nawrotek*, aby *nawróciły* ^{69D}. Niektóre zioła służące do rozgania chmur miały związane z tym zastosowaniem nazwy, np. *chmurnik* ^{Karł SGP 1/189}. Przy rozganiu posługiwano się także krzyżem misyjnym, dymem z gromnicy, szkaplerzem, świętymi obrazami, palmami, obrusem z ołtarza, wodą święconą, solą świętej Agaty ^{69F}. Odmawiano modlitwy ^{69G} i zamówienia ¹⁷; czyniono znak krzyża ^{Czap Mat 73}. Rozbierano się do naga i wywracano odzienie na lewą stronę ^{Wiśła 1887/142}. Aby chmura się *rozerwała*, rozdzierano liście *omanu*, *debesiły*, olchy, kładziono przed progiem brzozy zębami do góry ^{69E}. Odpędzano chmury paleniem ogniska ^{Kul Rop 288}.

Ch. rozganiałi, odwracali zwłaszcza wróżowie, czarownice i znachorki ^{Peł Dem 68–71, K 51 Sa-Kr 52, 54, 56}. Niekiedy umiejętności takie przypisywano przedstawicielom pewnych zawodów: *strycharzom* (wytwórcom cegieł) ^{Gaj Rozw 138}, księdzu ^{Peł Dem 69}; także człowiekowi *światowemu*, staremu, mądrymu ⁵⁷. Do rozgania wybierano kobiety starsze ^{Czap Mat 73} lub dziewczęta ^{17a}, małą dziewczynkę ^{69Ac}. W legendzie święty Stanisław rozdziela chmury pastorałem/ręką ⁴⁴. W zamówieniu Święta Maryja rozgania chmury *spowijaczem* (powijakiem) ¹⁷.

♦ Do Ch. z prośbą o deszcz w bajce zwraca się kogutek ⁴⁸. W pieśni adwentowej Ch. są proszone, aby *wylały Sprawiedliwego* ¹⁸. W pieśni pogrzebowej pokutujące dusze proszą o przyjęcie: *groby, góry, chmury, lasy, łąki, wody* ²⁹.

Δ Ch. znajdują się wysoko na niebie ^{6A}, niżej niż słońce, księżyc, gwiazdy ¹⁹ – *nad głową człowieka* ^{ŁSE 1984/143}, por. *pułap chmur* ^{s SFr}; *dach chmur* ^{Pig Wyb 91–92}. Podczas pogody są *wysokie*, przed deszczem *niskie*, *nawisłe* ^{s SFr}; jakby miały *siąść* ^{Wiśła 1887/70}. Do Ch. sięgają góry ^{NKPP Łysa Góra 5} oraz wieża *Babilot* (Babel) ^{K 7 Krak 8, 24} – o górze dawniej: *chmurotyczna* ‘tykający się chmur’ ^{Lin SJP}, o wieżowcu: *drapacz chmur* ^{s SFr}.

Wysokie umieszczenie Ch. nad ziemią jest podstawą zwrotów fraz.: *nosem chmury orać* ^{SGP PAN 3/592}, *nosić głowę w chmurach* ‘zadzierać nosa’ ^{NKPP głowa 192}. W pieśniach Ch. umiejscawiane są na miejscach dzikich i odległych, w sferze pośredniej między światem swoim i obcym – *za lasem* ^{5, 42}, *ponad lasejkiem* ^{19A}, *za górą na łysych górach* ⁴²; Ch. *wychodzi zza/od lasa/lasu/boru/morza* ^{30E}.

W pieśniach chmura *idzie od Krakowa, Sieradza, Lublina* itp. ^{30A}. Umiejscawiana jest także w przestrzeni oswojonej: *nad/przed gankiem* ^{27, 22B}, *dworem* ^{22B, 23}, *nad pokojami/stodołą* ²³, podob. ^{22C}.

Wedle wierzeń za Ch. jest niebo, w którym mieszka Bóg ⁵³ w otoczeniu dziecięciu chórów anielskich ^{Wiśła 1890/465}. Bóg objawia się wśród Ch. ^{47, 53}. W sztuce ludowej Bóg, Matka Boska, aniołowie i święci ukazywani są wśród Ch. ^{PSL 1960/3/139, PSL 1965/2/93, PSL 1967/1/34, 36–40, 42, 45, PSL 1968/3/121–124 i 132, 133, PSL 1971/3/144}.

W Ch. przebywają/mieszkają: *planetnicy* ^{65C, Fed Żar 296, Byst Dz 1/290}; dusze nieochrzczonych dzieci ^{65H}; dusze ludzi zmarłych nagłą śmiercią ^{Byst Etn 149}; czarno-księżnicy ^{Grzeg Spisz 163, podob. 49C}. W ciemnych Ch. przebywają złe demony, diabeł, potwory ^{58A, B, 67}.

Ch. jest traktowana jako pojemnik, do którego *planetnicy* pompują wodę z rzek i stawów za pośrednictwem →tęczy ^{61, podob. Gór Lim 63, Lud 1902/356}. *Planetnik*

naciąga/ładuje czarne Ch. deszczowe z Morza Czarnego, a Ch. gradowe i śniegowe z Morza Białego (Lodowatego) 65G.

∞ Typową porą, kiedy pojawiają się Ch. jest jesień: *jesień za pazuchą nosi deszcze, a w kieszeniach chmury* Mag Brzeg 60. Wiercono, że w pochmurną noc przy księżycu pokazuje się upiór K 17 Lub 96. Uważano, że siedem sobót w roku musi być pochmurnych ze względu na siedem ran Chrystusa K 51 Sa-Kr 2.

♠ Deszcz i burze zapowiadają Ch, ciemne i czarne powsz., zob. 11, 12, NKPP chmura 1, NKPP dach 1; zwłaszcza ciemne, czarne powsz., czerwone K 48 Ta-Rz 260, Łęga Świec 123.

Grad zapowiadają białe Ch. w zimie ZWAK 1878/133. Mróz – żółte Ch. na północy K 33 Cheł 110, Ch. przeświecone słońcem w zimie K 48 Ta-Rz 259, księżyc zachodzący za mgliste Ch. ZWAK 1882/196 lub otoczony różową Ch. TN Krasieczyn 1985.

Śniegu fury będą w grudniu, w lutym, na Wielkanoc, w zimie, jeśli w czerwcu, w styczniu, na Gromniczną, na Kingi są częste/gęste/większe chmury 13A.

Niestalą zimę zapowiadają Ch. w dniu św. Marcina (11 XI) NKPP Marcin św. 3, ZWAK 1882/180; wilgotną zimę – konstelacja *Baby* zachodząca w Ch. ZWAK 1882/196.

Ładną pogodę zapowiadają *baranki* TN Chołowice 1985, *baranki* wieczorem TN Munina 1988, podob. ZWAK 1882/197, *redlonka*, czyli długie i wąskie pasemka Ch. Fed Żar 287, białe Ch. na horyzoncie rano ZWAK 1882/197, różowe Ch. utrzymujące się długo po zachodzie słońca Wisła 1890/873, MAAE 1904/53. Pogodne lato – Ch. w Niedzielę Wielkanocną Wisła 1904/280. Ciepło – żółte Ch. na południowym horyzoncie TN Krasieczyn 1985 lub światło pod Ch. K 33 Cheł 110. Posuchę – czerwone Ch. podczas deszczu K 48 Ta-Rz 260; Ch. runiaste i poszarpane Karł SGP 1/48.

Urodzaj zapowiadają Ch. w Nowy Rok Stel Pom 68, dzień Matki Boskiej Gromnicznej (2 II) Stel Pom 89; w Wigilię Baz Tatr 133: *Gdy [w Wigilię] jasno (pogoda) to strasno, gdy pochmurno, to w stodole pełno* Udź Biec 157, war.: MAAE 1904/77. *Gdy kwiecień chmurny, a maj z wiatrami, rok żyzny przed nami* NKPP kwiecień 4, Bich Przep 76. W przepowiedni urodzaju zboża chmury kojarzone z górami: *Gdy przed Jakubem pogoda przez cztery niedziele, dobrze się zboże w nizinach ściele, a jeśli w deszczach, chmurach, to lepsze na górach* Bich Przep 118; urodzaj zbóż – Ch. podobne do kłosów Dwor Maz 125; urodzaj ziemniaków – duże Ch. 14. Z kolei nieurodzaj zapowiada pochmurny Nowy Rok NKPP Nowy Rok 22; małą ilość mleka – pochmurna Wielkanoc Święt Nadr 569; gąsienice na kapuście – Ch. w dniu św. Józefa (19 III) ZWAK 1882/234.

Choroby na cały nadchodzący rok zapowiadały Ch. w dzień św. Sebastiana (20 I) ZWAK 1882/89, 1886/89, Święt Nadr 569, NKPP Fabian i Sebastian św. 4; św. Jakuba MAAE 1904/70. Zarazę na bydło – Ch. w dniu św. Wincentego (22 I) NKPP Wincenty św. 1, Ch. gęste w Nawrócenie św. Pawła (25 I) K 8 Krak 284, ZWAK 1882/163.

Dużą ilość mleka – Ch. (kłębiaste) w Wigilię ŁSE 1961/88, ZWAK 1893/46, Bart Lub 26, ŁSE 1974/58, MAAE 1900/120. Dużą ilość miodu, rok pomyślny na owce i na pszczoły – chmurna pogoda w dzień Matki Boskiej Gromnicznej Dwor Maz 63, Chmiel Księż 113.

● Podczas siania, sadzenia roślin zwracano uwagę, aby Ch. na niebie były do nich podobne 71, →obłok. W przysł.: *Jak na świętego Józefa (19 III) chmurki, to sadź ziemniaki, gdzie górki; a jak pogoda, to sadź, gdzie woda* NKPP Józef św. 5. Ch. pojawia-

jąca się na niebie dzień pogodny sprzyja zasiewom, dlatego zwana jest *siewka*, *posiewka* Kup Met 19.

W chmurny dzień trzeba nasadzić kokoszę, to więcej będzie jaj ciemnych i więcej kurcząt Łęga Malb 127; *dajże Boże z nieba chmuri, aby się wam niosła kuri* Krzyż WiM 1/166. *Pod chmurę*, czyli przed burzą najlepiej łowić ryby Dwor Maz 208.

Kołtun należało ucinać tak, żeby na niebie ani jednej Ch. nie było ZWAK 1884/297 (zapewne z powodu podobieństwa skłębionych chmur do kołtunów). Nie należy wskazywać Ch. palcem, bo *się ją przebiję* Święt Nadr 556. W chmurny dzień ciężarna nie może płakać, bo dziecko będzie płaczliwe i smutne. Dwor WMaz 20.

≈ Ch. jest zrównywana z *dymem* 1, bo podobnie wygląda; w wierzeniach z *tęczą*, bo *planetnik* może zostać wciągnięty przez chmurę lub *tęczę* Peł Dem 66, z *górami* 35, bo jest wysoko; z *mgłą*, bo uniemożliwia widzenie 43. W zamówieniu za *siedem gór, mórz, chmur; na góry, pola, chmury, rozstajne drogi* wypędza się chorobę 16.

✠ Ch. symbolizują smutek, przygnębienie 7, *chmura na czole* ‘wyraz smutku, przygnębienia, gniewu’ s SFr; o kimś niezadowolonym: *spod chmuri patrzy* Górń Malb 1/40; *pochmurny dzień* – rozłąka z ukochanym 25, *zachmurzenie* – rozstanie 33. *Chmury* to też wzbierający *gniew*, zaciętość: *chmurzyć się* ‘stawać się chmurnym, posępny, gniewać się, dąsać się’ SGP PAN 3/594, *chmurać się* ‘zbierać się na płacz, gniewać się’ SGP PAN 3/593, *chmurowaty* ‘srog, zachmurzony’ SGP PAN 3/594, fraz. *ktoś chodzi jak pochmurek* K 26 Maz 91.

Chmura kojarzona jest z *niewiedzą*, *błędem*, *głupotą*, por. fraz. *chmury błędu* s SFr, *chmury w głowie u niego*, *chmurzy mu się w głowie* ‘ciemno w głowie, głupi’ Karł SJP.

Czarne chmury to zły obrót spraw 36B, 37, strach, niepokój Nieb Pol 151, zagrożenie 30, 32, niebezpieczeństwo 33E, nieporozumienie albo nieszczęście Kur Opol 173 zmartwienie, niepewność losu 26, Nieb Pol 151, ponurość 23. *Jasne chmury* w senniku ludowym oznaczają coś dobrego Nieb Pol 151; w bajkach kojarzone z dobrymi demonami 58B.

W języku złodziejskim *chmura* to ‘zwierzchnik, każdy mający dozór, stróż’ Karł SJP, *czarna chmura* ‘komisarz policyjny’ Karł SJP, co wskazuje na postrzeganie Ch. jako zagrożenia i wartościowanie negatywne odgórnej, oficjalnej kontroli.

W pieśniach Ch. są także symbolem *popolitości* 28. Stanowią symboliczną przeszkodę 33C.

Jako puszyste, występujące obficie, zwiększające swoje rozmiary do bardzo dużych oraz niosące deszcz symbolizują *płodność* i *obfitość*, zob. przepowiednie, zalecenia, porównania, →*chmura deszczowa*.

DOKUMENTACJA

ZAGADKI

1 – *Bez skrzydeł – fruwa, bez nóg – chodzi. (Chmura. Dym.)* Folf Zag nr 255, nadto war.: *Nie ma nóg, a chodzi, nie ma skrzydeł, a fruwa.* MAAE 1908/316.

2 A – *Czarna krowa popod niebem lata. (Chmura).* ZWAK 1885/300.

2 B – *Śtéry chmury do jednégo morzá leją. <Cycki i szkopiec>. Cisz Krak 329.*

3 – *Chto mô nôwikszé baranki? <Miesąc z chmurama>. Folf Zag nr 77.*

4 – *Jakich gór najwięcej na świecie? <Chmur>. Folf Zag nr 23.*

TAJNE FORMUŁY-SYGNAŁY

5 – *Stoji chmura za lasem, czy będzie deszcz, czy nie będzie? = Stoji fura za lasem, czy pojedziesz? [Tajny sposób porozumiewania się kawalera z panną, którą chce wykraść rodzicom.] K 8 Krak 248; war.: Chmura idzie, dęsc będzie, ale nie ter[az], jak się dąb z lipą obali, ptásek rogiem zaśpiéwa, wtencas dęsc będzie. [Dziewczyna teraz nie może uciekać z kawalerem, dopiero kiedy ojciec z matką położą się spać, a kogut zapieje, będzie mogła uciec z domu.] ZWAK 1877/134.*

PRZYSŁOWIA

6 A – *Nie ma nieba bez chmur. NKPP niebo 36.*

6 B – *I jasne słońce ma chmury. NKPP słońce 5, tamże war.*

7 – *Kiedy chmura na czole, to pochmurno i w duszy. NKPP czoło 5.*

8 A – *Z wielkiej chmury (burzy) mały deszcz. NKPP deszcz 31, nadto war.: Sych SGKasz 1/204, Wit Baj 318, TN Krasieczyn 1985, ts.: Łęga Malb 221.*

8 B – *Z małej chmury (burzy) wielki deszcz. NKPP deszcz 31b.*

8 C – *Nie z każdej chmury deszcz. NKPP deszcz 19.*

9 – *Nie zawsze piorun bije, gdy się pocznie chmurać. NKPP piorun 7.*

10 – *Kto się piorunu chce ustrzec, niechaj ucieka od małej chmurki, bezpieczniejsza wielka. NKPP piorun 6.*

PRZEPOWIEDNIE

11 – *Idzie chmura, będzie deszcz. NKPP deszcz 13, tamże war.: Chmurka za chmurką, a w końcu deszcz.*

12 – **a.** *Kiedy się chmurzy, to oczekuj burzy. NKPP chmurzyć się.*

b. *Tomasz chmurzy – czekaj burzy. Bich Przep 141.*

13 A – *Jeśli w czerwcu/styczniu / na Gromniczną [2 II] / na Kingi [24 VII] / ... częste/gęste/większe chmury, to w grudniu/lutym/na Wielkanoc/w zimie ... śniegu fury.*

W czerwcu częste chmury – w grudniu śniegu fury Bich Przep 99; W dzień świętego Jakuba [25 VII] chmury, będą ... NKPP Jakub św. 34, nadto: Stel Pom 157, Kul Rop 346, Bich Przep 118; Gdy w styczniu częste chmury, to w lutym śniegu ... Bich Przep 35; Jak na Gromniczną [2 II] chmury, to na Wielkanoc ... Gaj Rozw 132; war.: Gdy po świętach chmury, będą ... Bich Przep 174; Im większe na Kingi [24 VII] chmury, tym większe w zimie śniegu góry Bich Przep 117; Na Ludwika [25 VIII] chmury, będą śniegu fury Bich Przep 131.

13 B – *Święty Jakubie, zamknij chmury w kadubie [niech będzie pogoda, bo św. Jakub deszczowy oznacza ostrą zimę i utrudnia żniwa]. NKPP Jakub św. 30.*

14 – *Im wikszé chmurë, to i bulew górë [im więcej deszczu, tym więcej ziemniaków urośnie]. NKPP chmura 2.*

ZAMÓWIENIA

15 – *Chorobę wypędza się za siedem gór, mórz, chmur / na lasy, góry, pola, chmury, rozstajne drogi.*

a. [Zamawianie tuszczki z oczu:] *Za siedem gór, za siedem mórz, za siedem chmur. Ustąp! Ustąp! Ustąp z mej źrenicy, nie zastępuj mej skłanicy [oka]! Kot Zn 197 [przedruk:] LL 1973/3/57.*

b. [Zamawienie siekiernicy – guza w pachwinie:] *Niech te boleści idą na lasy, na góry, na pola, na chmury, na rozstajne drogi! Tak mi dopomóż, Panie Boże Wszechmogący I wy wszyscy święci. Amen! Kot Zn 189 [przedruk:] LL 1973/3/52.*

16 – a. Chmury wypędza się bory, lasy, tatarskie góry; b. Święta Maryja rozgania chmury spowijaczem na góry/bory/lasy.

a. [Kiedy pokazywały się czarne chmury, błyskawice i grzmoty:] *Idźcie, chmury! Na lasy, na góry, gdzie pastuszkowie siadają, kapki wody nie żądają.* Kot Zn 196, [przedruk:] LL 1973/3/56, war.: *A ty Panie Jury, pozganiąj te chmury. Na tatarskie góry, gdzie ptaskowie śpiewają, kropli wody żądają.* ZWAK 1879/57; [Wersja śpiewana:] *A idźcie-z ta chmury na tatarskie góry, gdzie Tatary siadają, krople wody żądają.* K 19 Kiel 197; *Jeżeli nadciągają chmury i zbiera się na deszcz, to wtedy dziewczęta obracają się na polu wkoło, ręce podnoszą do góry i mówią: Rozchodźcie się, chmury, na tatarskie góry – a z pewnością nie będzie deszczu.* K 48 Ta-Rz 260; *A idźcież te chmury ...* Wisła 1889/486; [Gdy się czarne chmury gromadzą ludzie biją w dzwony mówiąc:] *Na lasy, na góry, gdzie największe pagóry!* MAAE 1900/118.

b. [Na rozganie chmur:] *Święta Maryjo, syna powiłaś, spowijaczem (powijakiem) chmury rozganiałaś. Niech idą na góry, na bory, na lasy, tam gdzie nie ma nas.* TL 1995/1/33.

MODLITWY

17 – Chmury wypędza się w puste miejsca.

Od gradu obłok zamówić. Na obłok spojrzawszy, przeżegnać się w imieniu Boga Ojca i Syna i Ducha Świętego; wtedy zmówić: *Ojczy Nasz* itd., a po tym tę modlitwę: *O wy, szkodliwe gradowe obłoki, rozkazuje wam Chrystus Pan, mąż boży, przeze mnie służyć niegodnego, żebyście szli na inne miejsca puste i tam się roztrzęśli, abyście wsiom, ogrodom i polom szkodliwymi nie byli, przez Pana Boga moc i Syna Bożego i Ducha świętego pomoc.* Wisła 1892/405 Mazury.

PIEŚNI ADWENTOWE

18 – *Niebiosa roś spuszczajcie z góry, Sprawiedliwego wylejcie chmury, grzech nas oszpecił i w sprośnej postaci, stoim przed tobą, jakby trędowaci.* Miłk Pas 753; war.: Siedl Śp 53.

KOLEJY I PASTORAŁKI

19 A – *Ponad lasejkiem czarna chmurejka, ponad to chmurejko jasny miesięczek. Nie jest to miesięczek, Jasio wojowniczek, wywojował sobie sto złotych jabłuszek.* Bart Lub 130, Bart PANLub 1/242; tamże warianty: *Ponad laseńkiem czarna chmureńka na niebie, my przyjeżdżamy, drogi Jasieńko, do ciebie.* Bart PANLub 1/243.

19 B – *A świeci nom, świeci na niebie gwiazdecka, a pod tą gwiazdecką jest ciemna chmurecka ... Pod tą chmurecką stoi jabłonecka.* K 44 Gór 73, war.: *Świecił ji miesięczek, świecił ji jaśniutko, a pod tym miesięczkiem chmurecka cerniutką, a pod tą chmurecką wiśniowy sádeczek, a w tym ci sádecu winną jabłonecka.* Święt Nadr 86.

20 – *Woły moje [wołki duchowne] nie chodźcie na góry, nie chodźcie tam gdzie szkodliwe chmury, co wszystko złe rodzą, każdej cnotcie szkodzą. ... Woły moje, pójdźcie do stajenki, gdzie Pan Jezus spoczywa malarńki.* Miod Pas 207.

PIEŚNI WIELKOPOSTNE

21 – Słońce, księżyc, gwiazdy, obłoki, chmury dżdżyste, pioruny, błyskawice, wiatry, grady, mrozy / ... wzywane do płaczu nad grobem Jezusa.

Płacz jasne słońce, płacz koło miesięczne, zalejcie gwiazdy światła swoje wdzięczne, płaczcie promienie z nieba wywieszone ... Płaczcie obłoki, płaczcie chmury dżdżyste, łzy miasto rosy wylejcie rześiste. Płaczcie pioruny, płaczcie błyskawice, nad grobem króla niebieskiej stolicy. Płaczcie i wiatry, i niebieskie biegi, płaczcie dżdże, grady, płaczcie mrozy, śniegi, ... płaczcie zatopy, płaczcie morskie wały, płaczcie i wyspy, płaczcie morskie skały ... [z powodu śmierci Jezusa] K 20 Rad 102, war.: TN Łubcze 1978.

PIEŚNI I WIERSZE ŻNIWNE I DOŻYNKOWE

22 A – Idzie/wyszła (czarna) chmura – deszcz leje / będzie deszcz [= praca na polu ustaje].

a. Czarna chmura jidzie, deszcz leje, już sie pszeniczka nie chwieje... Czarna chmura, dyszcz leje, a nasz gospodarz unio nam dutke zaleje. TN Huta 1966.

b. Idzie chmura, będzie deszcz, pański teptuch [ścierka, tutaj jako wyzwisko] niesie jeść; a co niesie? Buraki, będą żerły dworaki. K 41 Maz 113.

c. Zaciągnęła ciemna chmura, deszcz leje i leje, a my się tak uwijamy, karbowy się śmieje. ŁSE 1962/159.

22 B – Wyszła/nadciągnęła (czarna/ciemna) chmura i staje przed/nad gankiem/dworem – żeńcy przynoszą wianek panu.

A wyszła chmura, wyszła, a stanęła nad gankiem, a przyjmijcie nas państwo, a z tym pszenicznym wiankiem. A wyszła chmura wyszła, i stanęła i stoi, a wyszło nasze państwo, a deszczu się nie boi. Płat Krak 594; war.: Nadciągnęła ciemna chmura, stanęła przed gankiem, przyjmijże nas panie hrabio z małuszyńskim (v. ciężkowickim) wiankiem. Nadciągnęła ciemna chmura, stanęła przed dworem, przyjmijże nas panie hrabio mile, nie z honorem. ŁSE 1962/152,

22 C – Wyszła chmurka za stodołę i stoi i stoi, Nasz pan rzadca nie wychodzi, bo się deszczu boi. Kul Kosz 224,

23 – Za stodołą / nade/przed dworem / na niebie / pod pałacem / od Krakowa/Ki-char czarna/wielka/jasna chmura/burza (rośnie/wstała) – pani jest ponura / nasza pani ... / nasz jegomość ... gdyby/kieby róża.

a. Za stodołą czarna chmura, nasza pani je ponura. Łęga Malb 109 wiersz.

b. Nade dworem wielka chmura, nasz ekonom jako rura. K 9 Poz 154, war.: K 3 Kuj 233.

c. Przed dworem wielka burza, nasza pani gdyby róża. ZWAK 1884/72 ts.: K 9 Poz 159, K 11 Poz 150, war.: ... corna ..., ... kieby ... K 24 Maz 204, K 20 Rad 129; Nade dworem ..., ... kieby ... K 20 Rad 127; A od Kichar carna ..., ... K 2 San 168; A na niebie carna ..., ... jimość ... K 22 Łęcz 32; Od Krakowa wielka ..., ... imość ... K 2 San 169; ..., ... imość ... K 2 San 165; Pod pałacem ..., ... księżna ... Gaj Rozw 118; Nadé dworcem czarna ..., nasz jegomość ... Chod Śp 219; A na niebie ..., jaśnie-pani ... K 26 Maz 88; A na niebie ..., ... pani ... K 27 Maz 141; Nade dworem ..., ... jójmość ... K 9 Poz 154; Przed pałacem ..., jasna ... K 10 Poz 208; A na niebie czarna ..., ... jejmość ... K 40 MazP 486; Od Krakowa wstała ..., nas pan ... ZWAK 1879/18; ... rośnie ..., ... imość ... K 3 Kuj 234; war.: ZWAK 1890/166, K 39 Pom 77, Oles Lub 79, Bart PANLub 1/500.

24 – Idzie gromada duża, nie mała, wyjdzie chmureczka czarna, nie biała. Bart PANLub 1/502; war.: Idzie chmurecka carna nie biała, idzie gromada duża ... K 18 Kiel 57.

PIEŚNI WESELNE

25 – Dla dziewczyny pochmurny dzień, bo nie widziała swego kochanego już drugi tydzień / przez cały tydzień.

Ach, mój Boże, mój Boże, dziś pochmurny dzień, nie widziałam kochanecka przez cały tydzień. Biel Kasz 2/381, tamże warianty; nadto: ... Jasia mego już drugi tydzień. K 12 Poz 83, ... nie widziała kochanecka przez cały tydzień. K 27 Maz 172, Tac Opol 83; ... już trzeci ... K 46 Ka-S 22; ... swego Jasia calutki ... K 23 Kal 179, K 46 Ka-S 21; ... już cały ... Tac Opol 214; ... co pochmurny ..., ... swego Jasia calutki ... K 41 Maz 50; ... co pochmurny ..., co nie widać Jasia mego już drugi. K 28 Maz 190; ... co pochmurny ..., nie widziałam się ze Stasiem już drugi ... K 22 Łęcz 47; ... co pochmurny ..., co nie widać Jasia mego już drugi ... K 25 Maz 47; ... co takiego, co pochmurny ..., A cy chory, ze nie widać, Jasia mego juz trzeci ... K 23 Kal 154; ... co takiego, co pochmurny ..., co nie widać Jasia mego juz drugi ... K 25 Maz 48; co pochmurny ..., co nie widać Jasia mego juz drugi ... K 26 Maz 131; ... już pochmurny dzień, [co nie widać Jasia mego juz drugi tydzień]. K 41 Maz 419; Wczoraj była pogodeczka, dziś pochmurny dzień, nie

widziałam swego Jasia już trzeci ... K 42 Maz 10, K 27 Maz 188; war.: Wcoraj była pogodeńka, dzisiaj chmurny dzień. Nie widziałam Jasiuleńka bez cały ... Dwor WMaz 102.

26 – Chmura czarna i siwa / chmareńki nad głową dziewczyny / nad gankiem – dziewczyna musi już wyjść za męż.

a. Carna chmurecka i siwa, juz mnie matusia pozbywa. Carna chmurecka i biała, juz mnie, matusia oddała. K 18 Kiel 88.

b. Na moją głowęńkę chmareńki nachodzą, tobie Marysiu, na wieki przykrycie. Na wieki przykrycie, na wieki zawicie. K 16 Lub 225.

c. Wyšla corno chmura, stanyła nad gonkiem, jus idzie Marysia z tym zielunym wionkiem. LL 1962/3/14.

d. Spójrz mamuniu po dziweczkach, wszystkie stoju w wianeczkach, a nad córusiu [twoją] to carne chmury stoju. TN Górki 1977.

27 – Zmarła matka chce jako (ciemna) chmura (z deszczem) wrócić na ziemię.

[Zmarła matka prosi Boga:] Oj, spuści-ze mnie Boże ciemnoju chmaru do ziemicy, drobnym descykiem do świetlicy. Oj, niech ja nachledzu się swemu dziecięciu na posadzie. K 28 Maz 166; war.: Oj, a spuście mię Boże z drobnym dyszczem do ziemi. Oj, niechże ja zobocę swojej córki wesele. K 16 Lub 221, war.: K 16 Lub 168, 240.

28 – Jak jechała do kościoła między pannami, wyglądała jak ten księżyc między gwiazdami. Jak jechała, oj, z kościoła między babami, wyglądała jak to słońce między chmurami. K 12 Poz 66; war.: K 10 Poz 362, →obłok nr 3.

PIEŚNI POGRZEBOWE

29 – Pokutujące dusze proszą o przyjęcie: groby, góry, chmury, lasy, łąki, wody,

...

[Dusze pokutujące poszukują schronienia i proszą o przyjęcie groby, góry, chmury, lasy, łąki, wody, ...] Dusze rzewnie zapłakały i na chmury zawołały. Chmury, chmury, przyjmijcie nas, bo Pan Jezus znać nie chce nas. Etnl 1998 Bart 161–162, war. tamże s. 165–167; Krzyż WiM 1/143–144; →świat nr 97, →obłoka nr 9B.

PIEŚNI ZALOTNE I MIŁOSNE

30 A – Od Krakowa/Sieradza/Lublina ... (czarna/ciemna) chmura (idzie/następuje), deszcz leje, wiatr wieje – chłopiec szuka schronienia u dziewczyny.

Od Krakowa czarna chmura, dyszcz leje, a dzież ja sie nieszczęśliwy podzieje? "Oj, pójde ja do Marysi, do sadku, przenocuj mnie, moja Maryś, ty kwiatku Bart PANLub 4/143; war.: Czarna chmara ode dwora ... Bart PANLub 4/143, tamże warianty, m. in.: ... ciemna chmura, wiatr wieje ... K 18 Kiel 173 pasterska; Od Sieradza chmura idzie ... K 21 Rad 8; Od Lublina chmara idzie ... nieszczęśliwy ... K 16 Lub 285; Czarna chmara ode dworu ... TN Rudnik Szlachecki 1966; Z wieczora, corna chmura, – nie dojrzeć, gdziez ja się nieboracek – mum podzieć? K 24 Maz 178 sobótkowa; Czarna chmara nastąpiła, ... K 16 Lub 285; "Od Wársawy chmára wysła ... ZWAK 1890/225; nadto: Święt Nadr 184, Chm Lub 38, Pol Rud 184.

30 B – [Chłopiec prosi:] Idzie descyk i chmurka, przenocuj me, Emilka. Krzyż WiM 4/130, war.: SOWM 1/294.

30 C – [Chłopiec prosi dziewczynę:] Otwórz-że mi, otwórz, niech ja tu nie stoję, czarna chmura idzie, deszczyka się boję. Pieś Śl 2/295.

30 D – Czarna/modra/siwa chmureczka na niebie/ciągnie po niebie – chłopiec prosi dziewczynę, aby go wpuściła do siebie.

Czarna chmureczka na niebie, puść mie, dziewczyno, do siebie. Bart PANLub 4/241; tamże war.: Modra chmureczka ... Biel Kasz 2/305, 306, Pieś Śl 1/200, Pieś Śl 2/228, 230, Dyg Kat 216; Modre mrokiewiczko ... Rog Śląsk 125; Czárna mrokiewka ... Pieś Śl 1/329; Siwo mrokiewiczka ... Pieś

śl 1/201; *Ciągnie chmura po niebie* . . . ZWAK 1886/284; *Ciągnie chmura po niebie, Puść mi Maryś do siebie*. Cisz Sławek 98; nadto: Pieś śl 1/199, Pieś śl 2/229.

30 E – Wyszła chmura/chmurka zza/od lasa/lasu/boru/morza, piorun strzelił w dębinię/wierzbinię/leszczynę/dolinę – dziewczyna prosi chłopca o ratunek.

Wyszła chmurka zza lasa, piorun strzelił w dębinię, idzie dziewczę i płacze, ratuj chłopcze, bo ginę. Płat Krak 57, war.: . . . *od morza, pieron strzelił w wierzbinię* . . . Płat Krak 65; . . . *chmurka zza lasu, piorun strzelił w dębinię, dziewczę rączki złożyło: Ratuj, luby, bo zginę*. Stoin Żyw 158; . . . *chmura zza boru, piorun . . . mocno krzyknęło, ratuj chłopcze bo zginę*. Płat Krak 66; . . . *zza lasu, uderzyła w leszczynę. O laboga, ratuj mie, ratuj, Janku, bo zginę*. TN Jacnia 1965; *Raz się chmurka zebrała, piorun skruszył dębinię, tyś mię drżącą ścisnęła mówiąc: z tobą nie zginę*. K 36 Woł 195; *Jak się chmura urwała, strzelił pieron w dolinę, ją mu rąkę podała, niechaj razem z nim zginę*. MAAE 1908/155.

30 F – Idzie chmura, będzie deszcz – ptaszek schowa się pod drzewem, w lesie.

Idzie chmura, będzie deszcz, gdzie się ptaszku podziejesz? Ja usiędę pod jeglinę (świerk), to mnie deszczyk ominie. K 28 Maz 227; war.: *Idzie chmura, pada deszcz* . . . K 39 Pom 87, Dwor Maz 158, Krzyż WiM 4/164, 165; *Jidze chmūra, jidze deszcz(cz)* . . . Biel Kasz 1/259, tamże warianty, nadto: LL 1962/1–2/54, podob.: *Wyszła chmureczka, będzie deszcz, gdzież ja się, biedna, pójdę skryć*. Stoin Żyw 158; . . . *deszcz leje, czym ja się biedna odzieję?* Pieś śl 2/342; jako dożynkowa: Dwor Maz 158; *Czarna chmura, deszcz leje, gdzie się ten ptaszek podzieje?* "Oj, póleci ón w ciemny las, żeby go deszczyk nie znalazł. TN Zarzeczce 1953.

31 A – Od Siewierza chmura idzie, descu nie widać, powiedz-ze mi Siewierzanko, wydać się, cy się nie wydać? K 19 Kiel 121; war.: . . . *Sieradziánko, kaj się mám udać?* ZWAK 1880/217; *Jydzie chmura "od Bóndkowa, dyszczu nie widać, a z Płaszczyny do Włocławka dałyko gibać*. Krzyż Kuj 1/153.

31 B – Od Krakowa idzie, da chmura bez wiatru, Bartek z drwami w lesie, a ja tu, a ja tu. ZWAK 1880/175, war.: *Od Krakowa chmura idzie, już się wraca wele wiatru, mój Bartosek w lesie rąbie. Ojze a ja tu a ja tu*. K 19 Kiel 100.

32 – Czarna/ciemna chmura wstała/polała/stała/. . . – dziewczyna obmyśla z kim będzie spała.

Czarna chmureczka wstała, z kimże ja będę spała. Z tobą, mój Jasiu, z tobą pod jaworową kłodą. Chod śp 195, war.: Carna sie chmurka stała, [e], kany byde spała? Ej, z tobą, suchaj z tobą za jaworową kłodą. K 44 Gór 325; Pod borem carna chmara, z kim ja będę noc spała? Oj z tobą, Jasiu, z tobą, pod zieloną dąbrową. K 25 Maz 79; Cimna chmura z nieba spadła, z kim ja bynde nocke spała, a z tobom, z tobom, chłopalek mój, tylko cie prosze "o sp"okój. Krzyż Kuj 1/209.

33 A – Pochmurzało/zachmurzyło się, choć świtać miało – kochanie z wiatrem poleciało.

Tam się pochmurzało, kady świtać miało, już nasze kochanie z wiatrem poleciało. Pol Rud 135, K 73 Krak 1/314; *Tam się pochmurzało, . . . Pau Gal 221, K 2 San 138, war.: Sad Podh 147.*

33 B – Rzuca słońce promyk w obszerne doliny, niełatwo to zjednać łaskę u dziewczyny (v. niełatwo to wzbudzić czułość u dziewczyny.) Zachmurza się niebo, deszcz zaczyna rosić, nieczułość dziewczyny jakże ciężko znosić. K 6 Krak 399, war.: Płat Krak 49.

33 C – Idzie chmura od wiatraka, nie chodź Maryś za dworaka, a bo dworak psia polewka, gdzie pojedzie (v. kędy jedzie), wszędy dziewka. K 21 Rad 129, ts.: K 77 Rad 1/312 stanowa; *Jidzie chmura "od wiatroka, nie k"ochejta włacławioka, u włacławioka tako miyna, że w kiesyni grosza ni ma*. Krzyż Kuj 1/136.

33 D – Świeciłby miesięcek, chmury zasłaniają, chciałbyk do dziewczyny, ludzie zabraniają. LL 1957/1/45, war.: K 25 Maz 239, Sad Podh 128, K 45 Gór 469, Grzeg Spisz 102.

34 – *O, chmury, chmury i błyskawice, pocieszcie wy mnie w mojej tęsknicy!* Rog Śląsk 146, 145, Pieś Śl 1/287, Pieś Śl 3/277, war.: ... bez kochaneczka wielkie tęsknice. Rog Śląsk 147; Kam Pom 101; ... gdzie sa podzieli mój rodzice? Biel Kasz 2/266.

35 – *A gdzie sie obroco mój Stasiu kochany. Czy my go wziunymy pod obłoki chmury.* Krzyż Kuj 1/208, war.: Cyli cie wyniesły pod niebiesy chmury? Święt Nadr 221; Alboż mi cię [Jasiu] wzięły ptaszęta na góry, albo cię uniosły na niebieskie chmury. Pieś Śl 2/504.

PIEŚNI SIEROCE

36 A – *Szczęśliwemu słońce/miesiąc świeci/wschodzi – sierocie zachodzi/chowa się za chmurę.*

Jednym słońce świeci i zapada w góry, a mnie nieszczęśliwej zachodzi za chmurę. K 44 Gór 344; war.: ... wschodzi i wybija w górę, a mnie nieszczęsnemu ... K 6 Krak 427; *Wschodzi słońce, wschodzi i wzbija się w górę. Dla mnie tylko jednej chowa się za chmurę.* Her Kal 2/148; *Komu słońce świeci, zbija się i w górę, mnie tylko jednemu kryje się za chmurę.* Lom Śląsk 409; *I wszystkim ludziom słoneczko świeci, promienie biją do góry, tylko mnie jednej, sierocie biednej, zawsze zachodzi za chmury.* Stoin Żyw 387; *Tobie świeci słońce, wybija się w górę, a mnie sieroteczce zachodzi za chmurę.* K 77 Rad 1/247; *Tobie świeci słońce, mnie go chmura słoń, gdzie ja się obróć, nieszczęście mnie goni.* K 6 Krak 450; *Komu świeci miesiąc, wzbija się do góry, mnie, biednej sierocie, zachodzi za chmury.* Chod Śp 275, podob. ZWAK 1886/323, Stoin Żyw 123, Lom Śląsk 270, Pieś Śl 2/662, 663.

36 B – *Słońce zachodzi za chmurę – sierota wraca z grobu matki do domu.*

[Dziewczyna odwiedziła grób matki.] *Słońce już zaszło za chmurę, dziecko znieśli oczy w górę i do domu szło.* Bart PANLub 5/321, tamże warianty; nadto: *Słonko ... poza chmurę, dziewczę oczy wzniosło w górę, z płaczem do domu szło.* Dyg Kat 128 powszechna; *Słonko poszło poza chmury, dziwczę wzniosło oczy w górę ...* K 57 RuśC 547; *Słońce zaszło poza chmury, dziewczę wzniosło rączki w góry, i do domu szło, rzewnie płakało.* Stoin Żyw 387.

PIEŚNI ŻOŁNIERSKIE I POWSTAŃCZE

37 – *Księżyc zachodzi/chowa się za chmury, słonko jasne uchyla się za czarną chmurę – żołnierz musi iść do lasu / powstańcy muszą iść na wojnę.*

a. *Księżyc zaszedł już za chmury, moja luba, idź już spać, bo ja muszę iść do lasu, na mnie czeka leśna bracia.* Świr Pieś 358; war.: ... schował się za chmury, w porcie gdzieś muzyka brzmi, ty nie myślisz sobie czasem, że do innej tęskno mi. Świr Pieś 356.

b. *Słonko jasne za te czarne chmury nam się uchylilo, ubodzy powstańcy, śląscy szeregowcy znów idą na wojnę.* Dyg Kat 96 [pieśń powszechna „Już zachodzi czerwone słoneczko”].

c. *Księżyc zaszedł za chmury, partyzantów szły sznury, każdy śpieszył czym prędzej tam być, bo każdemu wiadomo, nawet w domu mówiono: broń na wrogu należy zdobyć.* Świr Pieś 407.

38 – *Orły, sokoły, dajcież mi skrzydła, ... ja bym tam chętnie pobujał z wami ji w ciemnej chmurze żył z piorunami.* Bart PANLub 3/422 [wariant pieśni Mieczysława Romanowskiego z 1856 r.].

PIEŚNI RELIGIJNE

39 – [Dzieci hasają po drzewie przeznaczonym na mękę Chrystusową. Drzewo zaczyna płakać.] *Głos się odezwał hen w górze, Bóg się ukazał na chmurze: Dziaatki, dziaatki, ni bigajcie, święte drzewo ni truncajcie.* Bart PANLub 3/437.

PIEŚNI WIEZIENNE

40 – *Niebo zachodzi chmurą / księżyc zachodzi poza chmury – więzień nuci swoją piosenkę.*

Zaszło chmuro niebo całe i nadeszła ciemna noc, młody ułan za kratami nucąc piosnke do-branoc. Bart PANLub 5/399; war.: *Księżyc zaszedł poza chmury, i nadeszła ciemna noc, ... więzień stał przy kratce, z cicha nucąc ...* LL 1972/2/58.

PIEŚNI DZIADOWSKIE

41 – [O końcu świata:] *Promienie słoneczne chmury pokrywają i gwałtowne deszcze na ziemię spuszcza, wody w swych łożyskach miejsca już nie mają.* Nyr Kar 347, tamże war., nadto: *Chmury niebo zakrywają, deszcze krwawe wylewają.* LL 1974/2/43.

RYMOWANA GADKA

42 – *Za lasem, za górą zszedł się wiat z chmurą. Za łby się porwali: kto kogo przewali. Wiat się obrócił, chmurę w morze rzucił. Zagwizdał se potem i poleciał potem aż na łyse góry bić też drugie chmury.* K 42 Maz 592.

PODANIA I LEGENDY

43 – *Zasłona, którą rzuciła św. Kinga, by ukryć się przed Tatarami, zamieniła się w czarną chmurę/mgłę i osłoniła świętą.*

[Św. Kinga ucieka przed Tatarami.] *Dopadła ona w końcu Pienin zamku, którego budowali dla niej anieli, lotem skrzydlatym znosząc kamienie. Przypadli też i Tatarzy, zaczęli strzelać i dobywać zamku i Kingi. Więc rzuciła zasłonę swą. Zasłona przemieniła się w czarną gęstą chmurę, otuliła zamek, ukryła przed oczyma Tatar, że nie widząc go – nie wiedzieli, kędy strzelać i wzajemnie się strzałami razili. ... Sami sobie pozabijali dowódców. A tu owa chmura czarna dudni nad nimi, pioruny biją, skały się trzęsą, woda zalewa i grad tłucze z góry, słowem – sąd boski!* Grzeg Spisz 29; war.: [Tatarzy oblegali zamek, w którym schroniła się św. Kinga z siostrami zakonnymi. Kinga modliła się do Boga o miłosierdzie, a on ją wysłuchał.] *Zadudniało od Tatr! A za chwil kilka owa górską gestą czarna mgła otuliła ciemną osłoną zamek i obleżonych, spuszczając się na koszt oblegających w Pienińskiej dolinie. Tatarzy z wściekłością widząc, iż samo niebo ostanta ofiarę* [wypuścili strzały z łuków, ale strzały uderzyły samych Tatarów.] Grzeg Spisz 27.

44 – *Święty Stanisław rozdziela czarne/gradowe chmury pastorałem/ręką.*

a. [Św. Stanisław pastorałem rozdzielił czarne ogromne chmury, ocalając Szczepanów.] LL 1987/4-6/36.

b. [Kiedyś była] *straszna burza, zapowiadało się, że gradobicie. No i wyszedł [św. Stanisław], chłopcem jeszcze był i jak wziął dwa palce – tak jak na tym posagu jest [figura wotywna koło kaplicy Narodzenia św. Stanisława – uniesiona prawa ręka z wyciągniętymi w górę dwoma palcami]. Do góry podniósł i obrócił tej chmurze. No i chmura poszła.* LL 1987/4-6/29.

45 – *Szedła wielka burza, wielka chmura. ... I jak szedła ta chmura, bardzo huczała. A te wszystkie mężczyźni i kobiety tam mówili, że to ryczy krowa, ryczy krowa. Jak ta burza, cała wioska potopili się, jak poszli spać, i wszystko potopiło się.* Zow Bib 104.

46 – *Czarna chmura i błyskawice/huk/wiatr towarzyszą złowrogim zdarzeniom.*

a. [Zakonnica prosi parobka, aby ją wziął na plecy i zaniósł do miasta Wartemborka, nie oglądając się za siebie, bo by była stracona.] *Zły duch jenóż ne dāt sze na pokuj. Jek parobek łobácsuł czárnó chmure i łyskażyce, to sze mocno wystraszuł i sze łobejrzał.* [Zakonnica zniknęła.] Stef WarmOp 62, podob. Stef WarmOp 58.

b. *Wiat pobroł więkšej mocy, hujkało, gwizdało w chmurak, kieby dyabły i dyablice wesele hań wyprawiały.* LL 1959/5-6/108.

47 – [Diabeł porwał Twardowskiego ze sobą do góry. Twardowski] *zdziwiony wielce patrzy, że w górę nie leci wyżej, że zawisł w miejscu. Spojrzy dokoła – już towarzysza nie widzi swojej podróży, głos jeno mocny nad sobą słyszy, co zagrzmiął w sinawej chmurze: – Zostaniesz do dnia sądnego zawieszony tak jak teraz!* Wój Klech 139.

BAJKI I BAŚNIE

48 – [Kurka zadławiła się.] *Poleciał kogutek do chmur na deszcz. – Chmury, chmury, dajcie deszcz!* Jaz Spis 102; war.: wodę dało morze K 42 Maz 415, 589, ZWAK 1880/202, Sim Księg 225, zob. Krz PBL nr 2032 [bajka łańcuskowa].

49 A – Słońce jeździ po niebie powozem zaprzężonym w chmury.

[Słońce to mężczyzna, ma dom i gospodarstwo, gdzie gospodaruje *słoneczkowa siostra*; żywi się miodem.] *Zaprzęgło słoneczko chmury do wozu i pojechało dalej.* K 7 Krak 29.

49 B – [Dziadowy syn, by ratować królową, wzywa na pomoc babę, której wcześniej pomógł. Ta mówi mu, że dziewczynę uratuje *dziwe-zielo* rosnące w ogrodzie czarownika, który rzucił na nią zły czar.] *Niebawem też siadł młodzieniec z babą na ożogu i wyleciawszy przez okno lecieli gnani chmurami, wiatrami, aż zalecieli do ogrodu czarodzieja.* [Chłopiec ocalił królową i ożenił się z nią.] K 42 Maz 520.

49 C – [Król na służbie u czarownika, za namową gadającej kobyły, zamoczył głowę w studni. Głowa królowicza zrobiła się złota. Wsiadł na kobyłę i uciekał razem przed czarownikiem.] – *Widzisz za nami tę cąrną chmurę, to ten carownik w niej nas goni* [mówi kobyła do królowicza]. Święt Nadr 348; podob.: *Przysła jedna chmurka i zastąpiła go tamok, tego carnego-księżnika. A un sie potym rozstąpił i wycytał smoka.* Grzeg Spisz 76.

50 – W czarnych, strasznych chmurach siedzi potwór, którego ryki to grzmoty.

Raz św. Jerzy prosił Pana Boga, żeby mu pokazał to, co grzmi. [Pan Bóg nie chciał się na to zgodzić, ale] *wysłuchał nareszcie jego prośby i kiedy raz czarne i straszne chmury zgromadziły się na niebie i zaczęły się błyskać i grzmieć okropnie, pokazał mu w jednej z najczarniejszych chmur ucho owego potwora.* Mat NTarg 8.

51 – Na chmurze sołtys dostaje się do nieba.

[Sołtys opowiada *purtkowi*, jak jego ojciec wozził gnój zaprzęgniętym w ojca *purtką* i wypędza go ze wsi.] *Postanowiłem udać się do nieba, by odwiedzić mego ojca. Wlażłem na chmurę i z niej najbliższą drogą dostałem się do nieba.* Nec Kasz 51.

OPOWIEŚCI WIERZENIOWE I WSPOMNIENIOWE

52 – Wiatr i chmura walczą z sobą.

[Diabeł otrzymał od Pana Boga *garść tatarki* i *jeszcze trochę owsa*.] *Pędził [ucieszony], aż się wierzchołki chojarów ugiwały, wody huczały jak przy upustach młyńskich, a wiatr z chmurą za łby się porwali, kto kogo powali.* Dek Sier 178.

53 – Za chmurami jest niebo, w którym mieszka Bóg.

[Potomkowie Adama wybudowali wieżę, tak wysoką, że się *chmury* o nią wadziły.] *Już doszli prawie pod samo niebo, i tylko co wleźć mieli do pałacu niebieskiego – kiedy Bóg Ojciec otworzył okienko i przez chmury palcem pogroził zuchwalcom.* [Ci zaczęli gadać różnymi językami.] K 7 Krak 8.

54 – Chmury i deszcz powstają z wody, którą Bóg zabrał do nieba.

[Na początku świata] *Bóg... sześć części wody zebrał w jedno miejsce i z tej wody powstały morza, rzeki, jeziora... A jedne cząstki wody Bóg podniósł do góry, na swoje ubchody [z tej części powstają chmury i deszcz].* Etnl 1990 Mat 183, ts.: Czap Mat 95, podob. Czap Mat 61, Czap Mat 127–128.

55 – Chmura z siarczystym deszczem to kara na Sodomę i Gomorę.

A kara taka była na Sodomę i Gomorę. Nadeszła ta chmura i począł siarczysty deszcz padać, no i wszystko się siarką oblało, no i wybuchło – wszystko zapaliło się, a potem wszystko było wodą zalane. Zow Bib 119.

56 A – Chmura/obłok zabiera planetnika do góry, planetnik zrywa się / spada z chmury.

a. *W jednym miejscu spadł planetnik na ziemię. Był taki czarny, że ogromnie. Nie chciał nic jeść, tylko pił mleko od czarnej krowy, aż go potem chmury zabrały.* Cisz Sławk 155.

b. *Sed se chłop kole wielgigo stawu i spotkali go planetniki. Byli cárni okropenie i było ich bardzo dużo. Ale byli tacy, że ich obłok brął na górę. Oni brali, dmuchali na wodę i robili s ni lód i nosili w chmury [z tego robią grad].* Cisz Sławk 155.

c. *W czasie zbliżających się chmur burzowych dwoje pasących krowy staruszków „widziało na własne oczy” w 1926 r., jak z tysego szczytu Madynianki zerwał się planetnik w postaci uskrzydłonego, olbrzymiego jaszczura i ze strasznym rykiem popędził w chmury.* Kul Rop 296.

56 B – Planetnicy z trudem przeciągają chmury, korzystają z pomocy ludzi.

a. *Był jeden chłop, co orał na polu ... zobaczył jednego razu, jak się planetnik mocuje z chmurą, nie mogąc jej przeciągnąć, bo dzwonili nadal we wsi [dźwięk dzwonów rozpędzał chmury]. Poszedł ten chłop na górę i pomagał planetnikowi, podpierał sobą chmurę.* K 73 Krak 3/96.

b. *Jakieś 35 lat temu planetniki wzięły mego sąsiada w chmury i kazali mu ciągnąć na powrozach i łańcuchach chmurę przez 5 kilometrów, po czym zmęczonego zrzucili na ziemię.* Peł Dem 61.

c. *W Kobylance opowiadano, jak to planetnicy złapali pewnego gospodarza i kazali mu przez kilka kilometrów ciągnąć na łańcuchu, chmurzyska.* Kul Rop 297.

57 – Światowy człowiek odwraca i odpędza chmury.

a. *Jak pamiętam, gdy byłam jeszcze nie tak duża, sed niejakiś światowy człowiek. Więc – wielka chmara sła. Taka straszna, że – i spodziewaliśmy się i burzy, grzmotu, może i gradu ... [Ten pan] siad sobie na pnioku [w lesie]. ... wyjął książkę, coś zaczął czytać na tyj książce. A chmara się odwróciła, posła w jinnu strone.* TN Niezdów 1960;

b. *Kiedy zaś, bywało, nadciągała burza, on se ino przed stodołę wyszedł [stary Mikołaj z Dziewina], odczytał cosik z książki, a chmury, jak ręką odwinął, poniosły się w inną stronę.* Or L 1930/40.

c. *[Dziadyk uspakaja kuniarzy:] Ta chmara ni pójdzi tendy, pójdzi bokim ... Taky lasky miał i f te strony macha i f te i f te, porozganiał te chmary i już.* TN Białowola 1964.

d. *Wierzono, że są ludzie, którzy potrafią zamawiać planetników, zmuszając ich do wycofania się z chmurami w inne okolice. [Zamawiacz chmur] gdy zaczynało grzmieć, wychodził na pole, modlił się i zażegnywał chmury.* Gór Lim 63–64.

e. *Bywają jednak mądrzy ludzie, którzy mają od Boga moc nadaną sobie do odpędzania chmur, do odganiania burz na lasy i góry na wertepy i przepaście.* K 51 Sa-Kr 50.

58 A – [Podczas pomoru] nadpłynęła mglista chmura, w której dziewczica Kania unosiła grono dzieci, wydzierając je na zawsze z łona matek. Starzec jeden poznał, co się święci w tej chmurze, krzyknął zatrwożony: Dzieci! Kania leci! i przycisnął szerniałe zwłoki wnuka do siebie. Próżna trwoga, już żadnej nie było dzieci w wsi, jedne mór zabił, drugie chmura ciemna uniosła na zawsze. Wój Klech 125, podob. K 42 Maz 343.

58 B – Tęsknota spada z nieba wraz z gwiazdami z czarnej chmury, z której biją pioruny i grad niszczący pada. [O północy nieszczęśliwa matka modliła się o zdrowie córki, którą uściskała Tęsknota. Gdy matka modliła się, ojciec ujrzał] jak ponad wioską biała chmurka zawisała, płynęła z wolna i stanęła nad chatą, gdzie Kasia leżała blada ... Chmurka rozdzieliła się na dwie części, z pośrodku niej spłynęła jakby szeroka, niebieska wstęga do ziemi, jasna, przezroczysta, a po niej zsunęły się Trzy Niewidy. [One uratowały dziewczynę] Wój Klech 251–252.

59 – Chmury, wiatr, deszcz, pioruny, piekielne jasności pojawiają się, gdy diabli budują piekło.

[Diabli budowali piekło. Ci, co skończyli swoją robotę, zamiatali tak, że] zerwał się wiatr, ... chmury się ruszyły i burza wielgachna naszła. Lunął deszcz jak z cebra. Pioruny zaczęły walić głośniejsz od harmat. Niebo w piekielnych ukazywało się jasnościach. [Piekło zaczęło się walić]. Wojew Opocz 51.

ANECDOTY

60 – [Parobczak spowiada się, iż zgrzeszył, bo pokazał goły zadek słońcu, gdy wysła zza lasu taka czarna, kopiasta; ksiądz myśli, że chodzi o kobietę, gdy chłopak mówi o chmurze.] Krz PBL nr 1810B.

RELACJE POTOCZNE I ZAPISY WIERZEŃ

61 – Planetnik za pomocą tęczy pompuje wodę do opróżnionych chmur.

Wierzono, że *planetnicy* ... wypompowują do chmur wodę za pomocą tęczy. Gór Lim 63; Tęcza pełni funkcję węży, który ssie wodę ze stawów i pompuje ją do opróżnionych chmur. Kul Wiel 3/519, podob.: Sych SGKasz 5/332, K 39 Pom 383, Mosz Kul 2/470,655, Wisła 1896/57, Wisła 1904/75.

62 – Planetnicy wyciągają chmury z bagien, z (tęczowej/nawalnej) chmury, a wraz z deszczem spadają na ziemię ryby, żaby, węże.

a. Usłyszeć można, że chmury wyciągają z bagien *planetnicy* ... i dlatego z deszczem mogą spadać na ziemię żaby i inne błotne zwierzęta, które zostały zagarnięte w górę wraz z chmurami. Kul Rop 296; Tęcza [napętniająca chmury wodą] zapuszcza swe końce do jezior albo do morza i pije wodę, a potem z chmur pada deszcz, a czasem rybki, żabki itp. ZWAK 1878/125, podob.: Łęga Malb 125, Kul Wiel 3/519, MAAE 1908/133.

b. Gdy *tęczowa chmura* spuści swe łuki w mokrzadła, lasy to one [węże, gady, jaszczurki, żaby] z jej rogów lecą. Niektórzy nawet w nawalnych chmurach widzą igrające węże i te burza rozrzuca po ziemi, aby się mnożyły na pomoc złemu duchowi. K 73 Krak 2/369–370.

63 – Pocieranie/ocieranie/uderzanie się chmur powoduje grzmoty/pioruny/burzę/wiatr.

a. Grzmoty powstają, gdy jedna chmura, przesuając się około drugiej, o nią się pociera. Wisła 1891/628; podob.: *Chmura o chmurę się ociera i występują pioruny*. TN Krasieczyn 1985, podob. TN Chołowiec 1985; *Przeważnie chmura z chmuro jak się chodzi i ona trze się jedna w drugiej i ... grzmot jest*. Etnl 1990 Mat 181; *Bo chmury tak się uderzają jedna o drugą i z tego taki huk jest*. Szyf MiW 157; *Grzmot ... tłumaczono jako łoskot powstający przy zderzeniu chmur*. Kul Wiel 3/521; *Mówiono, że jak się łyska i wałą pioruny, to chmury się o siebie ocierają*. Peł Dem 60; Grzmot według zdania jednych ma być skutkiem ścierania się chmur. Święt Nadr 512; *Bo chmury tak się uderzają jedna o drugą i z tego taki huk jest*. Szyf Trad 68.

b. Samo powstawanie burzy chłopcy tłumaczą ... chmurami: *takiemi carnemi przyniesionymi przez silny wiatr*. Szyf MiW 156, przedruk: Szyf Trad 68; Największa burza jest wtenczas, gdy się z dwu stron chmury zejda, czyli jak to powiadają, *ręce se podadzą*. ZWAK 1889/160; Chmury tworzą stałą masę. Gdy się ocierają o siebie, powstaje burza. Lor Kasz 88, podob. Kul Rop 296.

c. Powstanie wiatrów tłumaczą sobie Nadrabianie szybkimi poruszeniami chmur, nadto radością dyabła, który *fuká* i wprawia tym sposobem w ruch powietrze. Święt Nadr 516.

64 – Bocian odgania od swego gniazda chmury i złe.

Tam gdzie bocian gniazdo sobie zakłada, odgania on (od tego miejsca) chmury i złe. Więc ktoby bociana zabił albo psuł mu gniazdo i drzewo, ten chmury i pioruny na się sprowadza. K 7 Krak 111, podob.: Sych SGKasz 2/42, MAAE 1908/136, ZWAK 1881/108, ZWAK 1887/218. Gdy się bociana zabije, oberwie się chmura. MAAE 1908/136.

65 A – Płanetnicy robią chmury, gromadząc u góry mgłę, przesuwały chmury.

a. Płanetniki są to duchy, które robią i przesuwały gradowe i deszczowe chmury po niebie. ZWAK 1887/5.

b. Zadaniem ich [płanetników] jest robić deszcz i grad. W tym celu, w lecie zgromadzają mgły u góry, zbijają w chmury i ciągną je pracownicy na długich sznurach ponad wieś i pola. Wiśła 1887/70; zob. niżej.

65 B – Płanetnicy rządzą chmurami.

W chmurach są tak zwani płanetnicy ... Rządzą oni chmurami i deszczem. ... Chmury tak za nimi idą jak za magnesem. K 73 Krak 2/387; *Na hali może zaszkodzić płanetnik mający władzę nad chmurami i sprowadzający podług upodobania chmury, deszcz i gromy*. Baz Tatr 85; *Płanetniki są to nie wróże, ale jacyś ludzie, którzy chmurami narabiają*. K 51 Sa-Kr 49; *Objężdżają oni [płanetniki] w pewnych chwilach na łopacie czy kociubie strefy napowietrzne na granicach i rządzą chmurami*. Mogą być dobrzy i źli, tj. naprowadzić na pola czyjeś w czasie posuchy zbawienną deszczową chmurę, a mogą, gdy źli, zbić gradem czyjeś plony. K 51 Sa-Kr 50. podob. MAAE 1903/249, MAAE 1908/129.

65 C – Płanetnicy/chmurnicy a. przeciągają/prowadzą/ciągną chmury (płanety) na powrozach/sznurach/łańcuchach/(żelaznych) drogach; b. kierują chmurami; c. mieszkają/jeżdżą w chmurach.

a. [Płanetnicy] *przeciągają je [ciężkie chmury, pełne wody] na powrozach przez lasy, góry. Kiej się powróz urwie płanetnikowi, chmura z deszczem upada, musi on zleźć na ziemię, naprawiać swoje powrozy*. K 7 Krak 33, podob. K 7 Krak 49; Chmury zaludnione są płanetnikami, którzy tam robią grad i deszcz, i w tym celu muszą chmury przeciągać na sznurach. K 19 Kiel 197, podob. Wiśła 1887/70, ZWAK 1885/60, ZWAK 1887/5, Mat NTarg 8, Fisch Lud 160; [Płanetnicy o sobie:] *Żelaznemi drogami przepychamy z jednego miejsca na drugie płanety [chmury], boby was [ludzi] woda na nic zalała*. Fed Żar 297; podob. Nitsch Tek 176; war. zob. Krz PBL nr 4061; Płanetnik jest to duch od P[ana] Jezusa stworzony do chmur, na karę ludziom, jak źle robią, grzeszą. Ciągnie on chmury powrozami, ale wznosi się bardzo wysoko, że go dojrzeć nie można. K 73 Krak 3/95, zob. też Wiśła 1893/113, ts. Mat NTarg 9; *Płanetnicy ... wodę do chmur czerpią i chmury po niebie popychają albo ciągną*. Wiśła 1896/57; *To płanetniki te co chmury prowadzili*. Etnl 1989 Biłg 128; *Płanetniki czyli duchy chmur deszczowych i gradowych. Działanie ich szkodliwem jest osobiwie ku wiośnie, gdy przeciągają po niebie płanety (szybko po sobie następujące chmury miotające śnieg, deszcz lub grad)*. K 21 Rad 145; *W chmurach przebywają płanetnicy i ciągną chmury. Dobrzy ciągną dobre chmury, źli gradowe i ulewne*. MAAE 1896/237, podob. MAAE 1903/83, MAAE 1908/128.

b. [Płanetnik] Jest to człowiek kierujący chmurami. MAAE 1904/8 Maków; *Płanetniki ... potrafią odwracać chmury, pioruny, grady, kłęski lub je naprowadzać*. K 52 Br-Pol 49; *Płanetnik ... może nawrócić chmare*. Wiśła 1902/437, podob.: MAAE 1908/128, Mosz Kul 2/645, 484–485, Baz Tatr 88, Kul Rop 296, 297, Lud 1902/356, K 73 Krak 2/388; [Płanetnicy w trakcie nadchodzącej burzy] *unosili się w powietrze, aby przepędzić czy przenieść niebezpieczne chmury w inne miejsca*. Peł Dem 19; *Płanetniki ciągną chmury w tę stronę, w którą im się podoba*. K 73 Krak 2/388.

c. [Płanetnicy zlatywali na ziemię] z chmur, ... [a] podczas zawieruchy, unosili się w chmury, pierwotną ojczyznę i zwykłą siedzibę swoją. K 48 Ta-Rz 268; *Płanetnicy w chmurach jeździli, zły deszcz na ziemię zsyłali*. Baz Tatr 85.

65 D – Smoki pomagają płanetnikom wozić/ciągnąć chmury.

Smok ... zabrany przez płanetników [z ziemi] musi wozić na grzbiecie łądunek lodu albo deszczowych chmur. Peł Dem 67; Podobno w jakichś celach potrzebne im były [płanetnikom] smoki, ale czy kazano im ciągnąć chmury. ... Gór Lim 63.

65 E – [Gdy potrzeba deszczu, planetnicy] dziurawią je [chmury] wierzchołkiem kończystym swego kapelusza i otworami spływa woda, którą wiatr na krople rozdrabnia. Wodę do chmur biorą planetnicy z morza, na które się spuszczaają. Wisła 1893/113, przedruk: Mat NTarg 9.

65 F – **Dźwięk poświęconego dzwonka: na las, na las! każe planetnikom cofać [ciężkie] chmury.**

W sąsiedniej wsi, Filipowicach, ... są poświęcone dzwonki, w które dzwonią, aby chmury w czasie wielkich deszczów rozpędzić. Te dzwonki mają mówić: Na las, na las! – a planetnicy strasznie wtedy źli, muszą cofać chmury i okropnie się mordują, bo to ciężka robota. K 73 Krak 2/388.

65 G – **Planetnik naciąga/ładuje czarne chmury deszczowe z morza czarnego, a chmury gradowe i śniegowe z morza białego (lodowatego).**

Planetnik naciąga deszczowe chmury z morza Czarnego a gradowe chmury ładuje z morza Lodowatego. K 7 Krak 49; *Zaprowadził go [chłopa] planetnik i pokazał mu dwa morza – jedno czarne na deszcz, a drugie białe na grad i śnieg. – Jak mi potrzeba, to z tego lub z tego ładuję na chmurę i jadę z nią.* K 73 Krak 3/96; Różne są morza, np. czarne, z którego planetnicy deszcz biorą, czarne chmury, gęste i białe jak mleko, albo lodowate, skąd grad i śnieg miewają. K 7 Krak 36; Grad robią planetnicy z lodu, dowożąc go do chmur – swych mieszkańców – z morza lodowatego i obrabiając następnie na perlárzu. Święt Nadr 512.

65 H – **Są trzy rodzaje chmur: deszczowa, śniegowa i gradowa.**

a. Śnieg lub grad znajduje się w odpowiedniej chmurze, są bowiem trzy rodzaje chmur: jedna zawiera w sobie deszcz, druga śnieg, trzecia grad. Gdy jedną z nich planetnik nadciągnie, wtedy z chmury wylatuje to, co ona w sobie zawiera. Wisła 1891/628, przedruk: Pol Rud 99; Deszcz, śnieg, grad przypisuje się działaniu ludzi tzw. planetników, co chmurami gospodarują. Baz Tatr 85.

66 A – **Chmurami kierują dusze dzieci nieochrzczonych, topielców, wisielców, rzadziej dusze błogosławionych.**

a. Na znacznych obszarach zachodniej Polski kierują chmurami bądź dusze dzieci nieochrzczonych (dorzecze górnej Pilicy i Bzury), bądź też dusze topielców i wisielców (w dorzeczu Warty). Mosz Kul 2/655, podob.: Mosz Kul 2/483, K 15 Poz 118, Peł Dem 60, 61.

b. Tęcza jest to ... dyszel za pomocą którego dusze topielców ciągną chmury. Kul Wiel 3/519.

c. Starzy ludzie opowiadali, że chmury przenoszą duchy nazywane duchomówcami. Duchy te brały się z dusz dzieci zmarłych przed chrztem. Peł Dem 61.

d. Niebo otwierają dusze ludzi zmarłych błogosławione, w czasie burzy one ciągną chmury. Wisła 1900/466.

66 B – **W chmurach latają dusze niechrzczonych dzieci i proszą o chrzest.**

Taka chmara, co z niej woła: „Chrztu, chrztu”, to je dusza niechrzczona. To take chmare może naprowadzić, albo nawrócić tylko planetnik. Wisła 1903/96; podob.: W powietrzu były dusze dzieci, które umarły przed udzieleniem im chrztu. Kiedy nadciągały ciemne i ciężkie gradowe chmury, niesione przez planetników, często dawał się słyszeć piskliwy głos wyraźnie brzmiący: chrztu, chrztu! Kot Urok 179; *Latawiec* ... lata zwykle pod chmurami, nisko, ale powstaje z dzieci zmarłych przed chrztem. K 73 Krak 3/95, 42, podob. K 7 Krak 60, K 17 Lub 77, ZWAK 1885/59, Peł Dem 61, Zow Bib 133, Mosz Kul 2/490, Udz Krak 97; Dzieci zmarłe bez chrztu, które unoszą się na chmurach i wołają chrztu. Byst Etn 143.

67 – **Z nawalnej chmury (obfitej w pioruny) wypada latawiec.**

Gdy chmura nawalna, obfita w pioruny, przechodzi którądy, trafia się niekiedy, że z niej wypada latawiec ... i stara się ludziom upaść pod nogi. K 73 Krak 2/385; podob. Peł Dem 49.

68 – Chmury są podobne do galarety/kisielu i złożone z mniejszych części (odłamków), które czasem spadają na ziemię.

Poniżej słońca i księżyca płyną chmury, które jakkolwiek ciemne z daleka, z bliska mają być przezroczyste jak galareta. Widzieli starzy ludzie ich odłamki, które czasem spadają na ziemię; podobne były do zimnych nóg z galarety. K 42 Maz 362, podob.: ZWAK 1878/125, Mosz Kul 2/46, ZWAK 1882/218, Wisła 1896/137; *Obłok* – masa galaretowata brudnożółtawego koloru, bardzo podobna do kisielu z mąki owsianej, znajdowana niekiedy w bryłkach nieforemnych na łąkach i polach. Lud mniema, że to są cząstki piorunem rozerwanego obłoku, spadłe z powietrza na ziemię. Karł SGP 3/362 pow. Augustów; *Spadają części obłoków, wyglądają szaro jak galareta*. Kup Astr 302 pow. Ostrołęka.

OPISY PRAKTYK

69 A – Aby rozgonić chmury dzwoniono: a. poświęconymi dzwonkami; b. dzwonem kościelnym/cerkiewnym; c. dzwonkiem loretańskim.

a. Wspominają jeszcze u nas starzy ludzie, że aż do na początku teraźniejszego wieku dzwoniono na chmury Lom Baj 181; dzwonkiem na chmury Święt Nadr 552, 553; poświęcanym dzwonkiem na chmury Fisch Lud 163; nadchodzącą chmurę zażegnawano dawniej uderzeniem w dzwonek Pol Rud 111, podob. Kul Rop 297, Święt Nadr 552, K 46 Ka-S 462; Diabła kierującego chmurą usiłują odstraszyć poświęconego dzwonka odgłosem. K 57 RuśC 1271.

b. *Uderzali w dzwon jak chmura nachodziła tak, żeby to rozbijać tem głosem. Mówili, że to chmura rozchodzi sie*. Etnl 1989 Biłg 129, podob.: Kul Wiel 3/521, K 53 Lit 404, TN Cholewice 1985, K 7 Krak 50, MAAE 1897/145, 178, 179, Baz Tatr 86, Peł Dem 57, 63, 64, TN Krasiczyn 1985, Pośp Śląsk 293; *Bo taki jest zwyczaj, że jak se fto sam życie odbiere, to mu nie dzwonią, coby dzwony nie straciły swojej mocy, kie się na nif na chmury dzwonili*. Jaz Spis 217, podob. TN Korytniki 1985, K 7 Krak 50, Peł Dem 65, Nec Kasz 138; *Cerkiew była tu w Korytnikach . . . Niby to miał być ten cudowny dzwon taki, że jak wyszła chmura na przykład, to ktoś leciał szybko dzwonił tem dzwonem i sie ona rozpędzała*. TN Krasiczyn 1985, Peł Dem 65; Jeszcze w 1963 r. w pewnej wsi na gorlickiej Łemkowszczyźnie duchowny poświęcający dzwony cerkiewne pouczał parafian, że dzwonem, którego używać będą m.in. w czasie burzy nie wolno dzwonić ani po zachodzie słońca, ani umarłemu, gdyż wówczas straciłby swą moc odpędzania chmur. Kul Rop 298, podob. ZWAK 1890/6 Brzeziny.

c. W zamożniejszych rodzinach sielskich, jako pamiątkę drogą po ojcach swoich, przechowują małe dzwonki loretańskie srebrne lub metalowe Kiedy bałwany czarnych chmur nadciągają . . . wybrana z rodziny młoda i niewinna dziewczynka z tym dzwonkiem w rękę, wybiega chociażby w największą ulewę, a dzwoniąc ciągle, okrąża domostwo i zabudowania gospodarskie, dla oddalenia gromu. K 7 Krak 243–244, podob. K 17 Lub 82, K 45 Gór 496, K 46 Ka-S 462, K 57 RuśC 1271, MAAE 1897/180, Baz Tatr 86, 142, Peł Dem 57, 63, Gór Lim 63, Or I. 1930/40; Wierzono, że dzwonki loretańskie stanowiły znaczną przeszkodę w pracy *planetników* Lud 2005/281.

69 B – Aby rozgonić chmury wyrzucano na dwór: a. łopaty od chleba; b. przedmioty ze srebra.

a. Dla odpędzenia chmur . . . wystawiano przed dom łopatę od chleba. Peł Dem 63, podob.: K 19 Kiel 197, Wisła 1889/486, Gaj Rozw 137, TN Krasiczyn 1985.

b. Wyrzuca się srebro (łyżki srebrne, pieniądze etc.) na dwór, aby chmury rozpędzić. K 39 Pom 270.

69 C – Aby rozgonić chmury machano w ich stronę: a. laską; b. sierpem lub kosą; c. kijem, którym rozdzielono żabę od zjadającego ją węża; d. kapeluszem.

a. [Wyganiało chmury] poprzez machanie w powietrzu laską, do której przywiązane [były] różnokolorowe chustki i wstążeczki. Peł Dem 71.

b. Gdy [wróż] rozpędzać ma chmury, bierze sierp albo kosę i idzie w las lub na granicę swej wsi i macha tym w powietrzu i odmawia pacierz swój. K 51 Sa-Kr 55.

c. Gdy kto nadybie węża jedzącego żabę i rozgoni te gady kijem, to tym kijem może on potem odganiać burzliwe chmury. K 34 Cheł 174, podob.: K 42 Maz 405, K 17 Lub 147, K 51 Sa-Kr 52, K 57 RuśC 1271.

d. [Chmury rozpędza] machanie w kierunku chmury kapeluszami słomianymi i zaklinanie jej Peł Dem 71.

69 D – Aby rozgonić chmury palono święcone zioła – rozchodnik, aby chmury się rozeszły, nawrotek, aby się nawróciły i inne.

a. *Wianki, te co się święci na Boże Ciało, to te wianki znowu kurzyli... na ogień kładli i kurzyli. Mówili, że to chmury odpędza* TN Krasieczyn 1985, podob.: K 24 Maz 164, K 42 Maz 320, K 48 Ta-Rz 81, Wiśła 1889/494, Wiśła 1890/110, ZWAK 1887/29, Cisz Sławsk 179, K 15 Poz 190, Fed Żar 164, Chmiel Księż 117, Pośp Śląsk 238, Peł Dem 63, Fed Żar 273; *Rozchodnik to do wianków się bierze, że potem żeby się to rozchodziło, jak tak bardzo chmura idzie, pioruny bijo*. Etnl 1995 Błg 161; *Jeżeli grzmi, rzucają w ogień do kominka zioła, które mają przyczynić się rozproszenia chmur, a mianowicie rozchodnik, rosiczkę i macierzankę, poświęcone w Boże Ciało*. Wiśła 1889/494; *W czasie burzy lub gradowej chmury chodzą z fajerką i kadzą naokoło domu, na której tli się i dymi suszony rozchodnik poświęcony na Boże Ciało*. K 51 Sa-Kr 3; *Plotą z nawrotenia [nawrotek] wianuszki, które dają święcić*. Ususzone wianuszki kładą na węgle i okurzają obejście celem sprowadzenia, tj. nawrócenia chmury i deszczu. ZWAK 1882/218.

b. Gdy nadciągają groźne chmury, okadza lud ziołami [święconymi w Wniebowzięcie NMP] chaty, budynki gospodarskie, a nawet miedze graniczne pól. Fisch Lud 144; *Gdy chmury z dwóch przeciwnych stron się schodzą, to nakrusza się nieco bożego drzewka ze wszystkim zieleń święconem i kurzy na nalepie*. ZWAK 1882/226.

b. Ażeby się chmury deszczem grożące rozeszły, zbierają baby pokrzywy i takowe w izbie na kominie palą. K 7 Krak 138, podob.: ZWAK 1882/303, Fed Żar 295.

c. Dla rozpędzenia groźnych chmur rzucają w ogień bylicę (*artemisia*) i dzwonią. Wiśła 1903/434; *W czasie wielkiej burzy i grzmotów rzucają w ogień bylicę (artemisia) i dzwonią, aby się chmury rozdzieliły*. K 53 Lit 404, podob. ZWAK 1889/189, ZWAK 1887/162.

69 E – Aby chmura się rozdarła/rozerwała (aby odpędzić chmurę): a. rozdzierano liście omanu, debesity, olchy; b. kładziono przed progiem bronę zębami do góry.

a. Na odpędzenie chmury szkodliwej biorą u nas liść ziela omanu (lulek), trzymają go przed chmurą przeciw chmurze obiema rękami, odmawiają modlitwy i rozdzierają liść na pół, z tym życzeniem, żeby i chmury równie się rozdarły. K 52 Br-Pol 447, ZWAK 1887/207, ZWAK 1889/180; *W czasie wielkiej burzy rozdzierają debesitę (ziele) albo olchę, a wnet się chmura rozedrze*. K 53 Lit 404; *Rozdzierają słonecznik lub olchę, a chmury się rozejdą*. Wiśła 1903/435.

b. *Przed progiem kładziono bronę zębami do góry, żeby się chmura na nich porozrywała*. Peł Dem 64, PSL 1961/1/15; *Aby odwrócić groźne chmury, trzeba brony odwrócić zębami do góry*. MAAE 1904/18 Maków.

69 F – Aby rozgonić chmury posługiwano się krzyżem misyjnym/dymem z gromnicy/szkaplerzem/świętymi obrazami/palmami/obruszem z ołtarza/wodą święconą/solą świętej Agaty.

a. *Brali oni [owczarze] krzyż misyjny, wychodzili przed dom i modlitwą rozganiali chmury*. Peł Dem 69.

b. Czasami podczas grzmotów ludzie wynoszą palącą się gromnicę na dwór i tam ją gaszą, bo dym z gromnicy rozpędza chmury. Or L 1926/138 Piaski, podob. Peł Dem 65.

c. Aby przepędzić chmurę burzową, stawiano w oknie święcone palmy na krzyż oraz obchodzono zagrodę ze szkaplerzem w ręku. Peł Dem 63.

d. Niekiedy odpędzano zbliżającą się burzę wystawionymi naprzeciw chmurom świętymi obrazami. Bar ŚrodP 195.

e. Podczas burzy (*tucza*) nawalnej i grzmotów, wynosi się na dwór obrus święcony z ołtarza i żałobnie nim chmury. K 34 Cheł 158.

f. Gałązek tych [z brzołek ustawionych przy ołtarzach na procesji Bożego Ciała] używano również jako kropidła, kropiąc święconą wodą przeciw chmurze idącej ku wsi, aby ją odegnąć, zawrócić. Dwor Maz 108.

g. [Rozpędzić chmurę miało] pokropienie święconą wodą . . . w kierunku zbliżającej się chmury, wychodzenie w pole i rzucanie na ziemię soli św. Agaty. Peł Dem 71.

69 G – Aby rozgonić chmury odmawiano modlitwy.

Gdy w czasie lata czarne chmury widnokrąg zaćmia, wtedy trwożliwe matrony zapalają gromnice, modlą się, klęcząc przed obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, albo stanąwszy na środku podwórza, żegnają (robią znak krzyża) na cztery części świata i dzwonkiem loretańskim dzwonią, a za połyskiem błyskawicy, chyląc się pobożnie, wymawiają: „[w] Nazaret się poczęł, w Betleem się zrodził, w Jeruzalem umarł; a słowo stało się ciałem”. K 46 Ka-s 462; *To taka burza nasza. To ja raczej z tymi dziećmi tak na klęczki. No to później starszy syn . . . to jak dzie chmurka wyszła, to wpadał do domu ji: „Mamuś – mówi – już kłynkajmy”*. Etnl 1989 Biłg 127, podob. TN Krasieczyn 1985, Peł Dem 57, 69; [Zamawiacz chmur] gdy zaczynało grzmieć, wychodził na pole, modlił się i żałobnie nim chmury. Gór Lim 64.

70 – Chmury [sprowadzające deszcz] wywoływano paleniem ogniska i gotowaniem wody na kotłach.

Napalili ogniska, żeby ten . . . szybciej ten deszcz . . . , że to chmury idą w górę, to z tego – z chmur leje deszcz. TN Krasieczyn 1985, podob. [Aby wywołać chmury] bardzo starzy ludzie palili ogień na polach i gotowali wodę w kotłach Mosz Kul 2/299.

71 – Podczas siania/sadzenia roślin zwracano uwagę na wygląd chmur na niebie.

a. Przy siewie zwracają baczną uwagę na chmury, przy czym najlepszy urodzaj zbóż, jak sądzą, wystąpi z ziarna sianego przy niebie czystym, z małymi jasnymi chmurkami, grochu – gdy na czystym niebie pojawiają się drobne bystre chmureczki, tataraki – przy zasnutym chmurami niebie. ŁSE 1963/122; podob.: *Tatarkę siał najlepší, kiedy niebo pokryte smugami białych chmur*. ZWAK 1879/9; *Jak takie bałwanki nachodziły, takie blade bałwaneczki – no to już siały gryke*. Etnl 1989 Biłg 132; *Inny patrzy na tę, jak te chmurki, takie kawałeczki so, to gada, o reczke bede siał, to będzie ziarno*. TN Susiec 1999; *Jak chmury są takie kłębiaste, to żeby wtedy siał te gryke*. Nieb Przes 185; *Chmury jak so takie jarzębate, mówili, to wtedy gryke siał*. Nieb Przes 185; *Len sieli gdy na niebie są małe chmurki, zwane barankami*. Dwor Maz 131.

b. Sadząc kartofle, wybierają taki dzień, w którym na niebie są głowiaste chmury, a będą rosły wielkie. Wiśła 1903/277; *Chmury układające się w grudki albo gudyłki miały świadczyć, że planeta na kartofle odpowiednia*. Dwor Maz 125.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

72 – [Modlitwa] *Ty, który trzaskasz biczem błyskawicy, / Jakbyś popędzał chmury piorunami. / Poruszasz wiatry i sprowadzasz ciszę, / Zabarwiasz tęczę siedmiu kolorami*. [J. Stręciwillk] Szcz Ant 758.

73 – *Niech tylko chmury precz zejdą z obłoków / I słońce ciepłej udzieli jasności, / Grunt się umai zielenią jasności*. . . [F. Kuraś] Pig Wyb 108.

74 – *Jestem panią Łysej Góry, / Mnie słuchają nad nią chmury*. [czarownica do Boruty] Szcz Ant 243.

75 – *Zsunena sie corno chmura / na skrzydłak łyskawic, / ostrzepała dysc rześisty / po zagonak pszenic*. [A. Zachara-Wnękowa] Szcz Ant 842.

BIBLIOGRAFIA: Bied Sym 51–52; Chev Dic 3/284–285; Cir Sym 96; De Vries Dic 102–103; Duf STB 589–591; For Sym 105–107; G i c a l a Agnieszka, „Obłoki” czy „chmury” na mistycznym niebie? Religijne

konotacje polskich pojęć „obłok” i „chmura” jako możliwych ekwiwalentów angielskiego „cloud”, „Etnolingwistyka” t. 18, 2006, s. 265–280, Herd Lek 23; J u r e w i c z Joanna, *Kosmogonia Rygwedy*, Warszawa 2001, s. 231; K o p e r Anna, Typy informacji i ich układ fasetowy w definicjach haseł z pola „meteorologia” w *Słowniku ludowych stereotypów językowych*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1993, s. 293–303; Kup Pol 11, 15–16, 133; Kup WiM 48–50; Lur Słow 141–142; Slav Mif 2/468–470, T o l s t o j Nikita J., *Ešče raz o teme „tuči – govjada, dožd’ – moloko”*, [w:] *Slavjanski i balkanski fol’klor*, Moskva 1994, s. 3–16; Žajw Ukr 619–620.

→ BŁYSKAWICA, BURZA, CHMURA BURZOWA, CHMURA DESZCZOWA, DESZCZ, GRAD, NIEBO, OBŁOK, POGODA, SŁOŃCE, ŚNIEG.

Anna Kaczan, Ewa Paćławska, Anna Tyrpa

CHMURA DESZCZOWA

Eksplikacja: Nazwy. Kolekcje. Opozycje. Pochodzenie. Wygląd i właściwości. Czynności i procesy. Obiekt działań. Lokalizator. Symbolika.

Dokumentacja → chmura.

Każda typowa chmura kojarzona jest z deszczem, ale chmurę, o której wiadomo, że na pewno przyniesie deszcz wyodrębnia się jako specjalny rodzaj. Ma ona w tradycji ludowej odrębną charakterystykę. Z jednej strony postrzegana jest jako ciemna, ciężka, groźna; symbolizująca zagrożenie, z drugiej zaś jako płodna, porównywalna do kobiety ciężarnej i krowy dającej mleko.

* * *

≡ *Chmura deszczowa*, inaczej też *deszczówka* SGP PAN 5/486, Kup Met 21, *chmura dżdżysta* 22, *moczacz* K 39 Pom 492 od *moczyć*, *wodny obłok* Czap Mat 60, jest szczególnie ważna dla człowieka pracującego na roli. W jej nazwach utrwalone zostały:

– informacje o ciemnej barwie: *czerniawa* SGP PAN 5/86; *burocha* Sych SGKasz 1/93; *szaruga* Sych SGKasz 5/224; *morës* Sych SGKasz 3/108 (por. *morus* ‘brudas’), *morągowata* ZWAK 1889/77 (por. *moregowaty* ‘w pasy, w pręgi’); *mrok* Kup Met 17, *mrókiew* Śmieł Opol 109, war.: Kup Met 17, podob. Kup Met 16, 21, *mrokiewka* 30D, *mrokiewiczka* 30D, Kup Met 17, l.p. *mraczno*, l.mn. *mraczna* Kup Met 17, por. *mrocznica* ‘niebo pochmurne’ Sych SGKasz 3/125; *ćma* SGP PAN 5/278, Kup Met 21, *ćmawa* SGP PAN 5/283;

– podobieństwo do naczynia z wodą, fali, pary wodnej: *banera* od *banera* ‘naczynie z blachy, bańka, pudełko’ SGP PAN 1/347, *tłomoki deszczowe* Kup Met 21; *fala* Kup Met 17, 21, Szym SDom 2/188, SGP PAN 7/408, podob. Sych SGKasz 6/51, 1/278; *dampowa smura* [chmura] od *damp* ‘para wodna, dym’ SGP PAN 5/370;

– negatywne działanie: *strasząki* Sych SGKasz 5/173 od *straszyć*, *psotucha* Sych SGKasz 4/210 od *psota*; *bija* Sych SGKasz 1/111, *podbiją* Sych SGKasz 4/97 od *bić*;

– podobieństwo do kobiety: *babka*, *baby* Kup Met 20, *babak* SGP PAN 1/213, *babszcze* SGP PAN 1/236, *babuny*, *baboki* Kup Met 20, *ciężarna chmura*, *babiasta chmura* SGP PAN 3/592, *baba z pomiwskim* [ścierką] Sych SGKasz 1/9; *stara ciotka* SGP PAN 4/408. Nazwy te są motywowane nie tyle fizycznym podobieństwem miękkiej, obłej chmury do

kobiety; co skojarzeniem deszczu z płodnością i powiązaniem chmur z babami – czarownicami Kup Met 21;

– związek z *dziadem*, oparty na podobieństwie ruchu chmur do włóczenia się oraz na negatywnym wartościowaniu *dziada*: **dziad** Kup Met 20, SGP PAN 7/139, 143; **dziady** K 19 Kiel 197, **dziadowska chmura** SGP PAN 3/592, podob. Kup Met 20; **dziadkowe chmury** Kup Met 20;

– związek z wilkiem, oparty na ciemnej barwie oraz skojarzeniu z niebezpieczeństwem: **wilcze/wilkowe chmury** SGP PAN 3/592, **wilcze łbë** Sych SGKasz 3/15; **wilczy płaszcz** ‘chmura, z której pada deszcz, gdy równocześnie świeci słońce’ Sych SGKasz 4/86. Podobny związek z psem: **psë** Sych SGKasz 4/263; o małych: **pieski** Sych SGKasz 4/263; **tuski** Sych SGKasz 5/413 od *tusk* ‘piesek’. Także z karaluchem: **karakóny** SCiesz 135 (por. *karakan* ‘karaluch’);

– funkcja poprzedzania, zapowiadania czegoś: **przewodniki, przodowniki, świadki, gońce** Kup Met 21; wartościowanie negatywne w nazwie **szpiegi** Kup Met 21;

– podobieństwo do ryby: **rybne chmury** SGP PAN 3/592, **rybie łuski** LL 1963/2–3/96, Sych SGKasz 4/307;

– podobieństwo do wychodzącego po deszczu grzyba: **grzyb** Kup Met 21; **grëbë** (grzyby) Sych SGKasz 7/85;

– skojarzenie z towarzyszącą deszczowi tęczą: **tęczowa chmura** 62, **tęcza** Kup Met 17, Sych SGKasz 5/332, K 39 Pom 515, ZWAK 1877/77; **duniga** SGP PAN 6/464; **d’ëñëga** Sych SGKasz 1/197, →tęcza.

Ch.D., która „przeszła mimo” to **nimodło** Sych SGKasz 3/260; **groźnica** Karł SGP 2/130, bo wygląda *groźnie*. Podobna do deszczowej jest **słotna chmura** TN Chołowiec 1985; **szlagowe chmurë** od *szłaga* ‘słota’ Sych SGKasz 5/261; **słota** Kup Met 21, a także →chmura burzowa, do której mogą odnosić się niektóre z cytowanych wyżej nazw Ch.D.

✚ W pieśni wielkopostnej słońce, księżyc, gwiazdy, obłoki, *chmury dżdżyste*, pioruny, błyskawice, wiatry, grady, mrozy wzywane do płaczu nad grobem Jezusa 22.

↔ Ch.D. wyobrażana jako wilk jest przeciwstawiana →obłokom – owieczkom na zasadzie ciemny : jasny, niebezpieczny : bezpieczny (zob. nazwy).

✕ Wedle wierzeń *planetnik* tworzy *czarne* Ch.D. z *morza czarnego*, a gradowe i śniegowe z *morza białego* (*lodowatego*) 65G.

⊗ ○ Ch.D. jest *ciemna, czarna* powsz., stąd *mroczy się, mraczy się* ‘chmurzy się’ Kup Met 23; cię ż k a, jak inne chmury zawierające opady, dlatego niekiedy *planetnicy* nie są w stanie jej udźwignąć. Jest *groźna*, por. *bić/siec jak deszcz z groźnej chmury* Dyg Kat 90; *szpetna* Kup Met 20; uniemożliwia pracę na polu 23A. W pieśniach ludzie (i ptaki), widząc chmurę, boją się nadchodzącego deszczu 23c i szukają schronienia 23AB, 30.

Z drugiej strony Ch.D. wartościowana jest pozytywnie i porównywana do kobiety ciężarnej: **ciężarna chmura** SGP PAN 3/592; **brzmienna ulewą** s SFr, **babka, baba z pomiwákim** [ścierką]; **stara ciotka**, zob. nazwy; w wyobraźni Kaszubów to otyła baba jeżdżąca na wilku Sych SGKasz 3/349. W pieśni zmarła matka chce jako chmura z deszczem wrócić na ziemię 27. W anegdocie ksiądz myli opowiadanie o *czarnej* Ch. z opowiadaniem o kobiecie 60. Chmura, która nie daje deszczu jest

jałowa SGP PAN 3/592, Kup Met 18, *pusta* SGP PAN 3/592, zwana *jałowicą*, co oznacza także kobietę bezpłodną i nieurodzajne drzewo Sych SGKasz 2/78. W zagadkach Ch.D. przedstawiana jest jako *czarna krowa*, która *popod niebem lata* 2A, wymiona krowy dające mleko porównywane do chmur dających deszcz 2B, →chmura, →chmura burzowa. Na Kaszubach Ch.D. wyobrażana jest jako wilk atakujący owce (obłoki): *kiej wilki zeżgrzą owieczki, tej to mocno padô* Sych SGKasz 3/348. Ch.D. jako pies (zob. nazwy); o Ch.D.: *Psë są gonio po niebie, jak one są zacząną gryźć, to mē oberwiemē; Psë bądq wnet sikałē* Sych SGKasz 4/263.

■ Ch.D. *idzie/goni* – porównywana jest w nazwach do włączających się *dzia-dów, szpiegów, gońców*. Przed deszczem *kwitnie* Sych SGKasz 2/316. Przepełniona wodą *pęka* K 15 Poz 212, *łamie się, przerywa się* SOWM 1/293, *urywa się* Nitsch Tek 176, ZWAK 1886/103, *obrywa się* SGP PAN 3/592, stąd nazwa zjawiska: *oberwanie chmury* SGP PAN 3/592. *Leje* 2B, podob. 32, 18; *secze deszczą* Sych SG Kasz 3/116.

◆ Zazwyczaj Ch.D. rozganiano, odwracano, →chmura. Rzadziej istniała potrzeba wywoływania Ch.D., w tym celu palono ogniska i gotowano wodę na kotłach 70, co opiera się na obserwowanym podobieństwie chmury do dymu, pary.

Uważano, że Ch.D. można rozbić – podczas wojny grzmiejące działa powodują posuchę rozbijając Ch.D. Sych SGKasz 5/40.

Δ Wedle wierzeń wraz z deszczem spadają z Ch.D. na ziemię ryby, żaby, węże wciągnięte tam wcześniej przez tęczę z wody 62. Na Kujawach opowiadano, że z Ch.D. spadła kiedyś dziewczyna, wessana tam niegdyś przez tęczę, gdy siedziała nad stawem i pilnowała gęsi Kul Wiel 3/519.

✠ Ch.D. jest symbolicznie wiązana z płodnością, porównywana do kobiety ciężarnej SGP PAN 3/592. W tajnym porozumiewaniu się kochanków chmura, z której spadnie deszcz, oznacza miłosne spotkanie 5. Z drugiej strony Ch.D. jest symbolicznym obrazem zbliżającego się zagrożenia 30; nieszczęśliwego losu 34D, wrogiego wojska Dyg Kat 91. Kojarzona jest także z płaczem 22.

DOKUMENTACJA → CHMURA

→ CHMURA, CHMURA BURZOWA, DESZCZ, OBŁOK, SŁOTA, TĘCZA.

Ewa Paławska

CHMURA BURZOWA

Eksplikacja: Nazwy. Kolekcje. Pochodzenie. Wygląd i właściwości. Czynności i procesy. Obiekt działań. Adresat. Lokalizator. Symbolika.

Dokumentacja → chmura.

⚡ Chmura, która towarzyszy burzy lub przynosi burzę, zwana jest *chmurą burzową* TN Chołowice 1998, *burzą* 8, SGP PAN 3/144, *burzyczką*, →burza; *chmurą nawalną* ‘obfitą w pioruny’ 67, *nawałnicą* Kup Met 21; *chamerą* (także nazwa burzy, wichru i zamieci śnieżnej) SGP PAN 3/449, Kup Met 17, metaforycznie *babą* Kup Met 20. Tożsama z nią lub zbliżona do niej jest *chmura grzmotowa* SOWM 1/293, *grzmotówka* Kup Met 18, prześmiewczo: *babisko* SGP PAN 1/221, *babsko* SGP PAN 1/235; *baby* SGP PAN 1/209, Sych SGKasz 1/9; z kolei *mąlnia* ‘pusta chmura, taka z której nie będzie ani deszczu ani grzmotu’ Sych SGKasz 3/44, →błyskawica. Niekiedy w tekstach nie pojawia się nazwa *chmura burzowa* ani żaden z jej synonimów, za to mówi się ogólnie o *chmurze z piorunami, błyskawicami, gromami*.

⚡ Ch.B. łączona jest z piorunem 9, 10, 58B; gromem K 6 Krak 401; grzmotem 50, błyskawicą 34, 46, Wisła 1893/113.

✕ Zgodnie z wierzeniem chmury i burze zsyła Pan Bóg jako kary za grzechy Peł Dem 60; chmury i pioruny sprowadza ten, kto zabije bociana, zniszczy jego gniazdo 64, →burza, →piorun. W opowiadaniu zły duch sprowadza chmury, pioruny, deszcz LL 1960/4-5/62.

☉ ☿ Ch.B. jest *ciemna* 38, *czarna* Was Jag 211; ciężka – *ołowiana* SWJP Dun, *straszna* 50, niebezpieczna i budząca lęk 30E. Ch.B. są jak rycząca krowa 45.

□ Gdy chmury *ocierają się, uderzają* o siebie i wtedy powstają grzmoty, pioruny, burze, wiatr 63. Przed (ulewą/burzą) Ch.B. *huczy, ryczy* 45, podob. 46; *grzmi, szumi* Karł SJP, podob. K 15 Poz 212.

♦ Jako niosąca niebezpieczne opady Ch.B. była odpędzana, rozpędzana, odwracana, →deszcz, →grad, →burza.

♦ W pieśniach miłosnych dziewczyna prosi *chmury i błyskawice*, by ją pocieszyły w tęsknocie za ukochanym 34.

Δ Ch.B. niosą deszcz oraz pioruny 38, gromy Gal Star 213. Niektórzy w *nawalnych chmurach* widzą igrające węże 62b. W czarnych, strasznych burzowych chmurach, siedzi potwór, którego ryki to grzmoty 50, Wisła 1893/113. Z chmury, z której pada grad i biją pioruny, spada *Tęsknota* 58B.

⚡ (Czarna) chmura symbolizuje stan zagrożenia 46, 59.

DOKUMENTACJA → CHMURA

→ BŁYSKAWICA, BURZA, CHMURA, DESZCZ, GRAD, GROM, GRZMOT, PIORUN.

Ewa Paćławska